

96-785

ЛНБ України ім.В.Стефаника

01161385 (P)

204

„АДЕЛЬФОТЕС“

граматика видана у Львові в р. 1591.

СТУДИЯ ЛІТЕРАТУРНО-ЯЗИКОВА

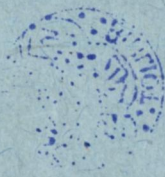
ДРА ґИРИЛА СТУДИНЬСКОГО.

Передрук з Т. VII „Записок“ Наук. Тов. ім. Шевченка.

ЛЬВІВ, 1895.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

654657

„АДЕЛЬФОТЕС“

граматика видана у Львові в р. 1591.

СТУДИЯ ЛІТЕРАТУРНО-ЯЗИКОВА

ДРА ЖИРИЛА СТУДИНЬСКОГО.

Передрук з Т. VII „Записок“ Наук. Тов. ім. Шевченка.

96785
96-785

ЛЬВІВ, 1895.

З друкарії Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Л. 50/1

11
—
и 98789

Львівська бібліотека
АН УРСР
Ж Н 98789

287.00

„АДЕЛЬФОТЕС“

граматика видана у Львові в р. 1591.

Студія літературно-язикова

Дра Кирила Студинського.

I.

(Причини розбудження життя духового на Русі при кінці 16 в. Заведене в школах науки мови „словенської“ і грецької. Трудности науки грецької мови. Хто був автором „Адельфотеса“?)

З тяжкого духового сну, в яким Русини, по словам Захарії Копистенського,¹⁾ попали в таку „нечульность“, що довго проснути ся не могли, пробудила ся Русь при кінці 16 віка так під впливом реформації, як також під впливом антипротестантської діяльності латинської церкви з орденом Єзуїтів на чолї. Протестанти і католики з рівною запопадливістю, з однаковим одушевленням старали ся про розвій своїх шкіл, про розширене просвіти. І одні і другі бажали приєднати для своєї справи Русинів.

Брак шкіл на Русі, повний застій в розвою життя духового, схилив Русинів то в одну, то в другу сторону. Перехід значнійших литовско-руських родів на протестантизм а звідси на католицизм ще за довго перед унією в Берестю (прим. рід Савігів), інтензивна пропаганда католицизму на Русі збудили православних Русинів з тяж-

Мою найсердечійшу подяку складаю Вив. Добр. К. Михальчукови в Києві за цінні уваги і поміч при опрацюваню сеї студії, дальше д. А. Криловському за вижичене повного примірника „Адельфотеса“, а вкінці Хв. Заридам бібліотеки киевської академії духовної і бібліотеки ім. Осолінських у Львові за дозвіл користаня з книжок.

¹⁾ Русск. историч. бібліотека СПб. 1878. Т. IV. стр. 1054.

кого сну. Курбський нарікає, що єзуїтські школи Русинів „отъ правовѣрія отлучили“¹⁾, Рагоза пише, що „всеи челоувѣцы приложаша ся простому несъвершенному лядекому писанію, и сего ради въ различныя ереси впадоша“²⁾ автор „Перестороги“ зауважає, що се „много зашкодило панству рускому, же школь и наукъ посполитыхъ не фундовано“.³⁾ Результатом сеї свѣдомости Русинів 16 віка було горячкове закладанє православних шкіл в Острозі, Львові, Вільні і других поменьших містах а метою їх — служба православної церкві, старанє, щоби дѣти „піючи въ чужихъ студенцахъ воды наукъ умоязыческихъ, вѣры своей не отпадали“.⁴⁾

Назва перших шкіл на Руси „словенсько-греческими“ стоїть в тісній звязи з наміченим для них пляном наук. В дійсности видвигнуто в школах кінця 16 на перший плян мову „словенську“ і грецку.

Малый розвій мови народної, визвана псьємами католиків богословска полеміка, для котрої треба було шукати термінольоїї в церковно-славянській мові, загальне переконанє про свѣтатість мови, в якій було списанє св. псьємо і книги церковні назначені для потреб християнської Руси — все то зложило ся на видвигнуто в православних школах науки „словенської“ мови.

По при „словенську“ мову поставлено в пляні науки мову грецку. Потреба введеня грецкої мови в тодішних школах вплила головнио з двох причин. Першою причиною була конечність справляти книги церковні та видавати псьєма св. отців, другою — літературна полеміка з католиками і протестантами, що приневолювала шукати опори чи то в псьємах грецких отців, чи грецких богословів.

Виученє мови „словенської“ і грецкої в школї вело ся в однім часі, на що вказують устави школи львівської і луцкої. В львівскім уставі читаємо: „также учать на каждый день, абы дѣти одинь другого питали по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тыжь питаются по словенску, абы имъ отповѣдано по престої мовѣ. И тыжь немають з собою мовити престої мовою ено словенскою и грецкою“.⁵⁾

Наука „словенської“ мови, спорідненої з руською мовою, йшла в школах православних доволї гладко, про що свѣдчить нам значне

¹⁾ Н. Устряловъ: „Сказанія князя Курбскаго“ СПб. 1868. Стр. 241.

²⁾ Акты зап. Россіи Т. IV. ч. гр. 32.

³⁾ Ibidem ч. гр. 149, стр. 204.

⁴⁾ „Оглашеніє церкви братской львовской“ з р. 1600. в „Трудах кїївської дух. акад.“ за рік 1876. Часть I. стр. 386

⁵⁾ Голубевъ: „Исторія кїевской дух. акад.“ Т. I. стр. 198.

число видань „словенских“ граматик, почавши від граматики Мамо-
нічів з р. 1586, а скінчивши на граматиці видавцїв в Камянцї
в р. 1638.¹⁾

Не так легко йшла зразу в руських школах наука грецької
мови. Брак відповідного підручника до науки грецької мови, а ще
більше брак учителїв, доводив до того, що як сам „Адельфотес“
каже: *Грѣческаго азѣка оуѣченикъмъ множицею сѣпрѣжества гла-
голь ѣ крѣмѣнъ сотворѣнїа толїко многъ трѣдъ содѣлаютькъ,
ѣліко кѣци лѣтостїю (ѣже поїстиннѣкъ ни ѣдина єсть,) мнози
оустрашѣни, все оупованїе наказанїа стрѣкѣютькъ ѣ
люботрѣдѣ ѣтъкъ сѣбе ѣтлагѣютькъ“* (картка 137).

Щоби запобігти недостаткови підручника для науки грецької
мови а тим самим улегшити задачу не лише ученикам, але і учи-
телям, — львівське братство взяло ся за виданє „Адельфотеса“. За-
охотою до виданя львівської граматики було безперечно і се, що
в р. 1586 прибув з Греції на учителя до школи львівської Арсенїй
„митрополитъ демонитскїй и еласонскїй“. Не підлягає найменшому
сумнівови, що під проводом сего Грека зложили „спудеї“ львівської
школи „Адельфотеса“.

Не годивбим ся з поглядом одного ученого, який гадає, що
„спудеї“ львівської школи були при виданю сеї граматики о стілько
причастні, що перепечатали списаний ними виклад Арсенїя і що
автором єї був сам один Арсенїй, що тілько для того не під-
писав ся яко автор граматики, бо она єсть майже дословним відпи-
сом граматики Константина Лякарїса.²⁾ Против сего погляду свѣд-
чило би передовсїм се, що ми не маємо певної відомости, чи Арсенїй
знав на тілько „словенську“ мову, щоби міг зложити славянську
часть „Адельфотеса“. Докладнїйший розбір граматики докаже, що
не тілько граMATика Лякарїса, але і другї сучаснї граматики були
ужитї видавцями „Адельфотеса“ до зложеня части граматичної. До-
дам ще, що під одною частию граматики „Адельфотеса“ — про тво-
рене часїв — зложеною дуже ориґінально, мігби би був безпечно

¹⁾ Виданя ті перечисленї в студїї Архангельского помїщ. в „Чтенїяхъ
общества исторїи и древностей“ Москва 1888, кн. I. п. з. „Борьба съ като-
личествомъ и зап. русская литература конца 16, первой полов. 17 в.“ Гляди також
мою „Пересторугу“ стр. 42.

²⁾ W. Zagórski: „O grecko-slawiańskiej szkole we Lwowie“ помїщ. в Му-
zeum czasopismo towarzystwa nauczycieli szkół wyższych за рік 1893, зошит 10,
і 11—12. Єсть се гарненька студія, де автор говорить о плянї наукъ в школі львів-
ській і обширнїше пише про сам „Адельфотес“. Невеличку розвідку про „Адельфо-
тес“ написав в р. 1872 також о. Лепкий п. з.: „Нѣсколько словъ о греческо-
славянской грамматикѣ изданной во Львовѣ 1591 г. Львовъ 1872.“

підписати ся Арсеній, коли би сам єї був уложив. Не можу також поділити доказу сего ученого, в котрім він сумніває ся, чи могли ученики львівської школи бути авторами граматики за два або три роки по єї заложеною. По моїй гадці, під Арсенієм мусіли доповняти своє образование також ученики, що ходили до других (протестантських або католицьких) шкіл (прим. Стефан і Лаврентій Зизаній) і мали вже добрі початки грецької мови, коли ученики школи львівської складають вже в р. 1591 грецькі верші в честь митрополіта Рагози.

Впрочім не думаю заперечувати впливу Арсенія на зложене сеї граматики, тим більше, що „Адельфотес“ почав печатати ся ще перед виїздом Арсенія зі Львова в р. 1588, про що свідчить нам письмо віленьких братчиків з дня 28 мая 1588 р. до віленького братства, в якім дякують за приланє початку граматики грецько-словенської: „Посласте нам начало преображеній святыхъ писаній Граматическихъ языка Греческаго и Словенскаго, наказующе ны, да прійметь со благодаруміємъ“. В дальшій часті письма просять братчики, щоби, коли Бог допоможе львівському братству „оно благодарственное и спасительное начало совершити“... прислали їм „сто или двѣстѣ книгъ, учинивши цѣну слушную“.¹⁾

Послїдне жаданє віленьких братчиків доводить, що „Адельфотес“ став скоро підручником для науки грецької мови не тільки у Львові, але і по иньших православних школах і помимо своєї нераз тяжкої славянської термінології немало причинив ся до розширення знаня грецької мови на Русі.

Про причини упадку грецько-славянських шкіл на Русі і про причини введеня до шкіл руських 17 в. на місце грецької — латинської мови, говорити не стану, бо се вже не входить в плян моєї роботи.²⁾

II.

(Замітки до передмови „Адельфотеса“.)

Висше замітив я, що граматику львівську почало братство печатати в р. 1588. Не можна того сказати про передмову „Адельфотеса“, яка містить в собі згадки о подїях, що зайшли в 1591 р., а тим самим не могла бути ранше напечатана. Передмова находить ся

¹⁾ Акты зап. Россіи Т. IV, стр. 4. Порівнай також Голубева: „Ист. кievск. дух. акад.“ Т. I. стр. 191.

²⁾ Впрочім гляди про се: Голубева: „Петръ Могила“ Кіевъ 1883. Т. I. стр. 413—425.

на другій картці „Адельфотеса“ а відповідно до змісту можна поділити її на дві частині. В першій частині говорять видавці про поділ граматики і про її значенє, в другій частині находимо історичні звістки, з якими звязане основанє і розвій львівського братства та виданє „Адельфотеса“. Передмова адресована до учеників, вірних прихильників православної церкви. „Правокрънымъ обученїа любителемъ, единымъ свѣтымъ, католічскїа и апостолскїа церкви, многоименитомъ российскомъ родѣ, братїи нашої ѿ господѣ радоватисѣ.“

Бога всесіанаго благостїю, — пишуть видавці — изобрази́хомъ вамъ о любовчѣи́йсѣ, христомени́ткѣи́ родѣ рѣсскїи́ съ всѣкимъ спасѣномъ еланословенъскимъ ѣзыкомъ зложѣнїю грамматикѣи́, иже издаемъ къ бж҃ствю вашѣи́ ползѣи́, и вначалѣ оубо сїю начинающе, чѣтырмаже еѣ частьми предовчѣемъсѣ, иже сѣтъ брдографїа, просодїа, етімологїа, и синта́ксисъ, сирѣчь правописанїе, припѣванїе, православїе и съчиненїе. предреченное же еѣ опѣство и́скѣсна творить кыти тшателя, ко словесехъ и разсловїахъ творецкѣи́ и иже вкѣтїи недокнѣи́ша, сїа ко е́сть, перваа ключъ ѡтверзѣи́и́ оумъ разсмѣкти писанїа, ѡтъ неже и́ко постепенехъ всю лѣкствицѣи́, почїи́i

Поділ граматики на чотири частини: орфографію, прозодію, етимологію і синтаксисе оснований в „Адельфотесі“ на взорі грецких граматики 16 віка. Від сего поділу не відступили також замітніші автори „словенских“ граматики кінця 16 і першої половини 17 віка: Лаврентій Зизаній і Смотрицький. В самім „Адельфотесі“ науки про синтаксеу не находимо.

В очах видавців „Адельфотеса“ знанє граматики грецької не тільки „ѡтверзало оумъ разсмѣкти писанїа“, але було неначе степеню до вичученя діалектики, риторики, мѣсики, арифметики, геометрії, астрономїи.... вѣрчѣства... і когословіа“.

В погляді про значенє граматики не різнив ся від видавців „Адельфотеса“ Лаврентій Зизаній, що в своїй граматиці з р. 1596 пішов за „Адельфотесомъ“ і помістив таку епіграму написану вершом :

Грамматика писма всѣхъ насчѣтъ,
Чѣтырма частьми латкѣ оуразсмѣтъ,

Ордографією и просодією,
 Синтаксисомъ и етимологією,
 Я предсреченное ей опаство,
 Подаеть певное искусство,
 Котори прагнеть кыти досконали
 Въ писмк и словахъ, абы не партали,
 Яле известно все познавали
 И чего са оучатъ абы добркъ знали,
 Ключемъ бо есть отворяючи вскъмъ оумъ
 Ккъ познанію въ преправый разсмъ.
 По которой власна шкъ по всходкъ пойдеть,
 Каждый естли хочеть, вскъхъ навкъ дойдеть".⁴⁾

Не треба думати, що в тім погляді на значенє граматики були видавці „Адельфотеса“ оригінальні. Один з творців підручника грецької граматики Н. Кленард, з котрого утвору, як се побачимо низше, видавці „Адельфотеса“ користали, подав на вступі верш, в яким високо підніє значенє грецької мови і єї знаня. Верш сей послужив без сумніву первовзором для видавців львівської граматики. В нїм читаємо:

Quisquis Grammaticam vis discere, discito graece.
 Ut recte scribas non praue, discito graece,
 Si graece nescis, corrumpis nomina rerum,
 Si graece nescis, male profers nomina rerum.
 Lingua Pelasga vetat vitiosos scribere versus.
 Lectio quem Plinii delectat, discito graece,
 Sique libros sacros vis ediscere, discito graece
 Hyeronimum, ut teneas. vigilans tu discito graece,
 Ne versus scribas vitiosos, discito graece,
 Argumentari quisquis vis, discito graece,
 Quisquis Rhetoricen vis discere, discito graece,
 Scire Mathematicam quisquis vis, discito graece,
 Artibus et medicis qui captus, discito graece,
 Morbis nam cunctis sunt indita nomina graeca,
 Argolicum nomen cunctis liquet esse figuris,
 Artes ingenuae Graio sermone loquuntur,
 Non alio, quibus haud nomen dat lingua Latina.
 Ad summam, doctis debentur singula Graecis".²⁾

¹⁾ Митрополитъ Евгеній: „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійскія церкви. СПб. 1818.“ Ч. II. стр. 365.

²⁾ Institutiones linguae graecae N. Clenardo auctore cum scholiis et praxi P. Antesignani Rapistacensis. Quibus nunc primum accessit absolutissima syntaxis.

Приписавши за приміром Кленарда грецькій граматиці таке значенє, видавці „Адельфотеса“ кажуть не дивувати ся, що давнїше на Русї ті науки не процвітали „їко ко концѣ тїсачнаго лѣта христовѣ воплощенїѣ, къ некоежденїи кѣроу процвїтши, неплодно иъсохающе заквистїю непрїазненною истерзѣми сѣще.“ Шкода, що автори „Адельфотеса“ не подали, що се за „заквисть непрїазнна“ не дала успівати наукам. Чи розуміли они тут княжі крамоли, на які вказує автор „Перестороги“ і яким приписує паденє Русї, або чи під сею „заквистїю непрїазненсю“ розуміли які глибокі причини.. не знаємо. На всякий случай видимо, що „спудеї“ львівскої школи слїдили за причинами упадку житя духового на Русї і роздумували над ними. Шкода тільки, що причин тих ближе не означили, через що позбавили нас можностї, яснїше схарактеризувати їх погляди.

В другій, історичній частинї передмови „Адельфотеса“ згадують видавці про приїзд на Русь антиохійського патріарха Йоахима, що прибувши до Львова в місяці січни 1586 р. „оукидѣже нераденїе о исправленїи кѣ русскомѣ родѣ, свѣткова сїе изряднѣ полезнїша быти, братство, школа и дрѣкарна, и ко вселенскомѣ патріархѣ о сїхъ возкѣсти.“ Нам звісно, що Йоахим затвердив новий статут віленського братства, на підставі якого мало братство збирати як найширший кружок членів, закладати і удержувати школи, основувати печатні, образувати молодїж, видавати книжки. Окрім того надав Йоахим львівському братству в новім статутї широку автономїю в веденю своїх дїл та поручив єму догляд не лише над моральним житєм братчиків і мірян, але також сьвящеників. Про затверженє нового статута довїє Йоахим царгородському патріархови.

Кілька слів присьвячують „спудеї“ львівскої школи Арсенїєви, митрополїтові „демонитскомѣ и еласонскомѣ“, що в р. 1586, в червни прибув до Львова з властїю ексарха і „школьное оученїе наченше прѣквисть здѣ ко градѣ Львовѣ оуча дѣк лѣтѣ.“ Више замїтив я, що під проводом Арсенїя взяли ся „спудеї“ за уложенє граматики. В часї першого побуту царгородського патріарха Єремїї на Русї в р. 1588, Арсенїй покинув Львів і 20 мая був вже коло патріарха, з яким поїхав до Москви і подорож свою описав.

В дальшій частинї згадують „спудеї“ львівскої школи про патріарха царгородського Єремїю, що не тільки „прикляйнимѣ

Остава editio. Colonia 1579. У мене було ще під рукою виданє тоїж граматики з 1563 р. печ. в Норимберзі, але там сего верша нема. Обидві граматики суть власностїю киевск. дух. академїї.

писаніємъ своимъ ѓтъ Константинопола вса сіа оукрїпїа“, але „и самъ зде во страны росїйскїа пришедши рокъ ѡфд (1589) ѡца мїа совершеннок неразрїшно и неподвижно во вса роды симъ тако быти повелѣ, школѣ ѡ книжки всякаго наказанїа по право-славію дрѣковати кратствѣ оукрїпїи.“

Статут львівського братства затверджений Йоахимом утвердив Єремїя в р. 1587. і загрозив виклятем, коли би єпіскоп, князь, або хто небудь з простих людей посьмів спротивити ся єго постановам.¹⁾ Сам Єремїя був два рази на Руси. Перший раз прибув він в початку мая 1588 р. та задержав ся в Замостю, де канцлер Замойскїй не тільки прийняв єго гостинно, але вїєднав для него в короля грамоту на свободний переїзд через Польшу і Литву. Прибувши не довго в Замостю, відправив ся Єремїя через Берест до Вільна, де затвердив статут віленького братства, та виїняв так львівске як і віленьске братство з від юрисдикції єпіскопів.²⁾ З Вільна виїхав патріарх до Москви на посвяченє першого московского патріарха. Через рік вертав патріарх з Москви через Русь, та випросив собі в короля Жигмонта III дозвіл оглянути православному митрополїю. Патріарх перебув на Руси в місцевостях: Вільні, Супраслї, Берестю, Замостю, Тернополи і Камінци подільским від липня до кінця падолиста. На просьби братчиків видав патріарх з Каменця грамоту, в якій затвердив права львівского братства.³⁾

Затверженє статута братства мало не малий вплив на розвій життя духового на Руси, томў не диво, що видавцї „Адельфотеса“ з вдячностю згадали імя сєго патріарха.

Видавцї „Адельфотеса“ не поминають також в своїй передмовї митрополїта кїївского Мих. Рагозу, що висвячений від Єремїї на місце скиненого з престола Онисифора Дївочки, розпорядженя патріарха „соборне оукрїпїи и прїшествомъ своимъ посѣтивше зде рокъ ѡфча, генсарїа зї и по всей єпархїи своєй распроетранити сѣ семѣ благо чїстно зстрїи.“ Рагозу привитано у Львовї величаво а ученики школи братскої виголосили в честь єго стихи писанї по грецки і слявяньски. На Рагозу поклало львівске братство велику надїю, коли в панеєїрику писанїм в честь Рагози з нагоди єго побуту у Львовї читаємо:

„Незавжди бываєтъ тїма на коздѣскѣ мгнїстѣ,
Ѣ ни трваєтъ оуставичне ноць черно облачная,

¹⁾ „Памятники изд. кїевск. комисїєю.“ Т. III ч. 1—3.

²⁾ Макарій: „Исторїя русск. церкви“ Т. IX. стр. 459.

³⁾ Ibidem стр. 460. і 487—94.

Іле и солнечное горячее коло прѣменми блистаетъ,
За тымъ и самого ясно сіяющаго свѣтъъ выветъ.“

В тѣм же панегирику кличуть львівскі братчики всіх Русинів, щоби спішили цілувати руки сьвятителя, що „жезломъ пастырства свого“ виведе їх від всякої бѣди і принесе їм долю :

„Сътецемъже сѧ братіе да цѣлаемъ сватителя,
И съ радостію въскликнемъ похвалающе оучителя:
Радѣйсѧ грядый, краснѣ нозѣ твои Свѣтителю,
Тоже рци, всеѧ Россіи израднѣй строителю,
Свѣщенство пріалъ еси и жизнь церковнѣй источникъ,
Жажденіемъ же истинны Иліи еси подобникъ,
Иже отъ пресоушаго источника жажды оустѣдитисѧ,
Намъ же едва малодышѣцимъ оживотворитисѧ;
Ономъ оубо подобаше сѣма израилеви оставити,
Тѣбѣ же обидимаго отъ обидѣщаго избавити.
. пройдохомъ якоже сквозъ огонь и водѣ
Чающе извести сѧ тобою на свободу,
Или жезломъ пастырства своего запрѣкти,
Или всеѧ тернѣливиѣкъ подѣлати помози,
И всю жизнь нашѣ изведи на строеніе,
Да тобою полѣчимъ отъ вѣдѣ спасеніе“.¹⁾

Треба признати, що Рагоза до свого переходу на унію горячо встоював за права львівського братства. Він вилучує міщан львівських Рудька, Білдагая і їх помічників з церкви за нанесене шкоди та спротивлене постановам львівського братства;²⁾ видає грамоти, в яких звиває Русинів, щоби прислали дари на церкву, печатню братску та школу;³⁾ означає близше діяльність братств, дозволяє їм печатати книжки.⁴⁾ Він виступає завзято против львівського єпископа Балабана за притиснення і кривди, які сей владики наносив львівському братству, вилучує єго з церкви та робить кроки в короля, щоби єго заведу не зміняв.⁵⁾ Не диво, що православні не могли погодити сих фактів з переходом Рагози на унію, а автори

¹⁾ „*Προβφηγημα*“ печат. в р. 1591 по грецки і славянськи. Проф. Голубев видав славянський текст сего панегирика в „Кіевск. епарх. вѣдомостяхъ“ за р. 1874, і в особавій відбитці, п. з. „Панегирикъ поднесенный въ 1591 г. львовскимъ братствомъ митрополиту Михаилу Рагозѣ“. Гляди ст. 8—9.

²⁾ Акты зап. Россіи. Т. IV. Ч. гр. 24.

³⁾ Ibidem гр. 32.

⁴⁾ Ibidem гр. 48.

⁵⁾ Ibidem гр. 51.

„Перестороги“¹⁾ і „Палинодіи“²⁾ рішучо твердили, що Рагоза не з власної охоти покинув православіє, але що він намовами Потія і Терлецького „прелицень“.

Передмову „Адельфотеса“ закінчують видавці візванем до учеників, щоби прийняли щиро їх труд, та віддавали ся з охотою науді грецької мови:

„Сего рѣди пріймѣте вси ѡ сихъ тѣлѣхъ сѣхъ, ѡ со оубсердїемъ наказанїе прїймѣте, да нектомѣ прочее своихъ лишете сѣхъ. ѡ же нинѣ нами изобразѣннаѣ радостнѣхъ сѣхъ прїймѣте, и во малѣхъ колшнѣхъ благодѣтїю божию сподобитѣсѣ. Наше оубо ѣже оуспѣшествовати, Вашеже оуспѣшно прїимати.“

III.

(Зміст „Адельфотеса“ і жерела, з котрих та граматика зложена).

„Адельфотес“ складає ся з 182 нунумерованих карток. На першій картці містить ся один заголовок: „АДЕЛФОТΗΣ“. Грамматїка доброглаголиваго ѣллинословенскаго ѣзїка. Совершеннаго ѣсства ѡсми частїей слова. Ко наказанїю многоименитомѣ Рѣсїйскомѣ рѣдѣ. Ко Львовѣ. Въ друкѣрни Братскої. Рокѣ 1591.

На оборотній сторонї напись: ΛΕΩΠΟΛΙΣ і верш:

„Знаменїе тезоименитаго князѣ Львѣ градъ сїей маєтъ.
 Сгобоже ѣмѣ по всей ѣвропїи россїйскїй родъ знаєтъ.
 Въ митрополїи Киевогалицкой славно пребываєтъ.
 Сгобоже всѣ ѡкрестнаѣ страна ѡбогачаєтъ.“

(Герб міста Львова.)

Левъ царствуетъ безсловеснымъ звѣремъ вначало
 Словеснымъ же образъ хѣво царство намѣа показало.
 Мѣжайсѣа многоплемѣнный, рѣсскїй народѣ,
 Да Христѣсъ начало крѣпости въ тѣхъ вѣдѣ.“

Той сам верш поміщений також на початку висше наведеного панеїрика „Προσφωνησις“ з р. 1591.

На другій картці находимо передмову а на третій грецький переклад передмови.

¹⁾ Ibidem гр. 159, стр. 214.

²⁾ Русск. истор. библиотека Т. IV, стр. 1045.

На четвертій картці подibuємо „тнтлм“ (титули) чотирох па-
триархів, а на оборотній стороні грецку азбуку.

На пятій картці містить ся другий заголовок: „ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ
συντάξις ἐκ διαφόρων γραμματικῶν, δια σπουδαίων, οἱ ἐν τῷ λεωπόλειος παι-
δοτριβίῳ. — Грамматіка сложена ѿ различныхъ грамматикъ,
спсдѣйми, йже въ лвовской школѣ.“ Понизше містить ся цитата
з свѣ. письма: „Δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῆ ἡμεῖς καὶ ἀπολείσθε
ἄξ ἔδοῦ δικίας.“ — Пріймѣте наказаніе, да некогда прогнѣвается
Господь ѿ погикнете ѡтѣ пстї праведнаго.“

Замічу тут, що два заголовки „Адельфотеса“ дали причину до
гадок про два виданя сеї граматикѣ. Бібліографи мали часто під
руками неповні примірники „Адельфотеса“ з одним або другим за-
головком, з чого вийшло непорозуміне і тверджене про два виданя
книжки.¹⁾

На оборотї пятої картки уміщена дефініція граматикѣ по
грецки: „Περὶ γραμματικῆς“, а на шестій картці перевід славянський:
„**О** грамматіцѣ“.

Під граматикою розуміють видавці „х҃сдожество оучаще насѣ
оумна писати, ѿ йко къ комѣ мѣрително, или числительно ве-
щественна, съ разсѣжденіемъ повѣдающа“, або: „х҃сдожество
зрителное и дѣлателное, еже благоглаголати и благописати оуча-
ще насѣ“, або: „искѣство при творцѣхъ же и списателѣхъ йко
на мнозѣ глаголемыхъ писмо, еже йвлаетъ твореніе ѿ списаніе“.

На оборотній стороні шестої картки починає ся властива гра-
матика писана по грецки з паралельним текстом славянським, хоть
такий розклад не всюда задержаний.

Говорячи о жерелах, якими послуговали ся видавці „Адельфо-
теса“, годить ся згадати, що до тепер називано і вказувано тільки
одного автора, якого твір мав послужити субстратом для зложеня
„Адельфотеса“. Одним з перших учених, якого зацікавило питане
про жерело для зложеня львівської граматикѣ, був знаменитий в поль-
ській літературі Лелєвель, котрий в своім творі „Bibliograficznych
ksiąg dwoje“ (Wilno. 1823. Т. II. стр. 185) зазначив, що „Адельфотес“
єсть перерібною грецкої граматикѣ Константина Лякаріса. За твер-
дженням Лелєвеля пішов Йохер²⁾ а слѣдом за ним пішли иньші так
російскі³⁾ як і польскі учені.⁴⁾ Слова подані в другім заголовку,

¹⁾ С. Голубевъ: „Исторія кievск.-духовн. академія“ Т. I стр. 191.

²⁾ Jocher: „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury w Polsce“ Т. I. стр. 70.

³⁾ Голубевъ: „Истор. кievск.-духовн. акад.“ Т. I, стр. 198.

⁴⁾ W. Zagórski: „O szkole grecko-słowiańskiej we Lwowie“. Muzeum
Lwów 1893. Zeszyt 11—12., стр. 945 і далі.

що та граматика зложена „**ὄγκῳ** **различныхъ** **грамматикъ**“ заперечувано рішучо. Я годжу ся з гадкою, що головною основою для зложеня „Адельфотеса“ послужила граматика Ляскаріса, але мимо сего тверджу рішучо, що видавці львівскої граматики послуговали ся ще другими підручниками, як граматикою Меланхтона, Крузія і Кленарда¹⁾

Блиший перегляд „Адельфотеса“ доведе правдивість мого твердження.

Львівська граматика починає ся поділом букв (*περὶ διακρίσεως τῶν γραμμάτων*), в чім не різнять ся нічим від граматики Ляскаріса (стр. 776—7.) Можна також рішучо твердити, що і азбука та її транскрипція взята рівнож з сеї граматики (стр. 776.)

Дефініція мови і частий мови: „*περὶ λεξείως*“ і „*περὶ λόγου*“ в „Адельфотесі“ взяті дословно з граматики Ляскаріса (стр. 3.) Обидві граматики відрізняють вісім частий слова, хоть ставлять їх не в тім самім порядку. В львівській граматиці видимо на першім місци родівник (*ἄρθρον*), на другім іменник (*ὄνομα*), заіменник (*ἀντωνυμία*), глагол (*ῥῆμα*), причастник (*μετοχή*), приіменник (*πρόθεσις*), прислівник (*ἐπιρρημα*), союз (*σύνδεσμος*). Ляскаріс кладе на першім місци *ὄνομα*, а на четвертім *ἄρθρον* (стр. 3.)

Дефініція родівника, его поділ на *praepositivus* (*προτακτικόν*) *ὁ*, *ἡ*, *τὸ*, і *suppositivus* (*ὑποτακτικόν*) *ὅς*, *ἕ*, *ὅ*, як також близші поясненя про рід, числа і падежи в „Адельфотесі“ взяті з граматики Ляскаріса (стр. 3—5.)

То само можна сказати о дефініції і поділі іменника. Невелику ріжницю подибуємо в примірах. Так кладе „Адельфотес“ на „**перкобобразный**“ (*πρωτότυπον*) іменник, приклади: *ὐρανός* — небо, на „**произвѣдный**“ (*παράγωγον*) — *ὐράνιος* — небесний, Ляскаріс ставить приміри: *μέγας* і *μεγαλόψυχος*. „Адельфотес“ уживає на приклади „**простого начертанія**“ (*ἀπλοῦν σχῆμα*) — *γέλαστος* — **смѣхателень**; „**сложного начертанія**“ (*σύνθετον σχῆμα*) — *καταγέλαστος* — **посмѣхателень**; „**пресложного начертанія**“ (*παρασύνθετον σχῆμα*) — *ὑπερκαταγέλαστος* — **паче посмѣхателень**. Ляскаріс подає приклади: *ἵππος*, *φίλιππος*, *φίλιππίδης* (стр. 3.) Поділ іменника в Ляскаріса стр. 5—7.

¹⁾ Перше видане граматики Ляскаріса вийшло в р. 1476 в Медиолані. Ї доповнювано беззастаню письмами учеників Ляскаріса і додано текст латинський. Я користував ся виданем з р. 1547 і лише в однім місци покликую ся на видане з р. 1557. Заголовок грам. Ляскаріса: *Constantini Lascaris Byzantini grammaticae compendium*. Basileae 1557. Заголовки других граматики: *Grammatica Philippi Melanchtoni, Lipsiae* (без року виданя), *Martini Crusii: Grammaticae graecae cum latina congruentis Pars I et Pars altera. Basileae 1573.*

В обох авторів іменники поділені на пять деклінацій. До першої деклінації причислені іменники мужескі на ας і ης, котрих genet. на ου, dat. на α або η. Приміри в обох граматаках: ὁ αἰνεῖας (**Ѣнѣаскъ**), ὁ χρύσης (**Хрүсискъ**), ὁ, ἡ ληστής (**разбойникъ**).

До другої жіночі на α і η, genet. ας, dat. η, асс. ν. Приміри: ἡ μοῦσα (**мѹсѣка**), ἡ τιμή (**честь**), ἡ ἡμέρα (**день**).

До третьої належать іменники мужеского, женьского рода і сommuῖα ἀττικῶς λήγοντα на ως і середного рода на ων. Приміри: ὁ μενέλειος (**Менелай**), ἡ ἄλως (**гсмнѡ**), ὁ ἡ εὐγεως (**благоземлянкъ**), в Ляскаріса σύγγων (сеггах). В Адельфотесі доданий ще примір τὸ γλεων (**млносѣрдоє**).

До четвертої деклінації зачислені мужескі, жіночі і сommuῖα іменники з окінченням на ος і середні на ον, котрих gen. ου, dat. ω, асс. ν. Приміри ідентичні в обох граматаках: ὁ λόγος (**слово**), ἡ ὄδος (**пѣть**, gen. πστῆ) ὁ, ἡ ἄνθρωπος (**чловѣкъ**), ὁ ἄετος (**орѣль**), τὸ ξύλον (**дрѣво**).

До перших чотирох деклінацій причислено ἰσοσύλλαβα іменники, до пятої περιττόςυλλαβα, мужеского, женьского, середного рода і сommuῖα з окінченням в genet. на -ος, dat.-ι, асс.-α. Приміри спільні: ὁ αἶας (**Ѣаскъ**), ἡ τρυγὼν (**гѡрлица**), τὸ βῆμα (**престѡль**), ὁ, ἡ φιλόπολις (**градолубивкъ**), ὁ κόραξ (**вранъ**). Окрім тих передекліновані в Адельфотесі ще ὁ, ἡ, βοῦς (**волъ**, **кравл**), ὁ βότρυς (**грѡздъ**), ὁ ἡδύς (**слѣдокъ**). В Адельфотесі подано дальше за приміром граматики Ляскаріса широкий спис других іменників, що належать до сеї деклінації. Порівнай Ляскаріса (стр. 7—18 і 25—7.)

Невелика частина „Адельфотеса“ п. з. Το ὄφελος καὶ εἶδος ἄλλατα — полза и видъ неокончѣма з примірами: μεῖζονα καὶ μεῖζω (accus.), ἐλάττονα καὶ ἐλάττω, τὸν βελτίονα καὶ βελτίω, plur. μεῖζονες καὶ μεῖζους, ἐλάττονες καὶ ἐλάττους, τοῦ ἐλάττονας καὶ ἐλάττους, дальше з примірами ἀνῆρ, πατήρ, μήτηρ, θυγάτηρ, Δημήτηρ, ὁ νοῦς, ἀπλοῦς, ἡ καῦς, ἡ γραῦς, з яких чотири послїдні поміщені в Ляскаріса поміж іменниками пятої деклінації (стр. 25—7) — по мойй гадці робота ориґинальна. Принайменше я не найшов єї нї в одній з приступних менї грамастик 16 віка. Маленький трактат „**ω** иноскланѣмыхъ именѣхъ“ — „περὶ ἑτεροκλίτων ὀνομάτων“ з примірами: Ζεῦς, μέγας, πολὺς, φέραιρ, ἦπαρ, δέλεαρ, ὕδωρ, взятий з граматики Кленарда (вид. 1563. стр. 104, вид. 1579 р. стр. 188.)

В дальшій части „Адельфотеса“ находимо подїл іменників на пять деклінацій стягнених (τῶν συνηρημένων κλίσεων — **стиснѣмыхъ** склоненій.)

До першої деклінації зачислені іменники мужеского, женьского і середного рода з окінченням на ης, ες, ος. Приміри: Δημοσθένης (Димостѣнъ), τριήρης (корабль), ἀληθής -ές (истинный), τεύχος (стѣна).

До другої деклінації з окінченням на ις, ι, genet. ιος: ὁ ἔφις (змій), ἡ πόλις (градъ), το σίγηπι (герційца).

До третьої деклінації мужескі окінчені на ευς, gen. εος; βασιλεύς (црѣ),

До четвертої женьского рода; на ω, і на ως gen. на ος, ἡ λητώ (Литя), ἡ αἰδώς (стѣдъ).

До пятої деклінації середного рода на ας і ρας genet. ατος: τὸ κρέας (месо) і τὰ κέρας (рѣгъ).

Ціла ся частина єсть дословним повторенєм граматика Ляскаріса (стр. 20—25).

В „Адельфотесі“ єсть далше мова о чисельнику (ο численныхъ именованыхъ — περί τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων). — Дефиніція і відміна чисельників: εἷς, μιά, ἕν, τρεῖς, τέσσαρες, πέντε і διακόσιοι, взяті живцем з Ляскаріса (стр. 29—31).

По чисельнику слідує в Адельфотесі наука о приложниках (adiectiva) п. з. „Пері τῶν καταλήξεων τῶν ἐπιθέτων — ο κενανήαхъ налагяемыхъ.“ Приложники поділені на класи відповідно до окінчення свого: ας, ης, ην, εις, ις, ος, ους, υς, ως, ων. Приміри в обох творах ідентичні: πάς, ἀληθής -εν, τέρην, χάρεις, φίλπατρις, ἀνδρείος, σοφός, ἡδύς, ἀπλοῦς, εὐγεως, εὐδαίμων (Порівняй Ляскаріса стр. 31—33.)

Розвідку про іменник закінчує „Адельфотес“ уступом: „Ο σεδми видѣхъ произвѣднхъ именованѣхъ“ — περί τῶν ἐπτά εἰδῶν τῶν παραγῶγων ὀνομάτων.“ Видів іменника маєм в „Адельфотесі“ єім: 1) patronimica (начертанія отеческихъ — σχηματισμοὶ πατρονομικῶν) 2) possessiva (начертанія зиждїтельного — σχηματισμοὶ κτητικῶν), 3—4) comparativa і superlativa (начертанія разсѣдїтельного и превосхѣдного — σχηματισμοὶ συγκριτικῶν καὶ ὑπερθετικῶν), diminutiva (начертанія оумалительнаго — σχηματισμοὶ ὑποκοριστικῶν), denominativa (начертанія отъ именованого — σχηματισμοὶ παρωνύμου), verbalia (ο глагольныхъ — περί ῥηματικῶν). Перших пять видів взяли видавці „Адельфотеса“ з дуже малими змінами з Ляскаріса (стр. 157—163). Зміни лежать в тім, що при першій виді помістив Ляскаріс значно більше прикладів, ніж „Адельфотес“. Рівнож обговорює Ляскаріс comparativa і superlativa з окрема в осібних уступах, а видавці „Адельфотеса“ помістили оба види в однім уступі. При denominativa-x взяли видавці „Адельфотеса“ з твору Ляскаріса лише саму дефиніцію (Стр. 163). Дальші поясненя оригінальні. Так

само взяли видавці „Адельфотеса“ з Ляскаріса лише дефініцію при обговорюванню сегого вида (verbalia) (стр. 163.) Дальша часть „Адельфотеса“ себто про творенє сегого вида від 1, 2 і 3 особи perfecti passivi, — взяте з граматики Кленарда (вид. 1563 стр. 97--8, вид. 1579 стр. 174.) Утворенє сегого вида від praesens, futurum primum і aorista II — оригінальні.

Заіменник (ἀνωμαλία) ділить „Адельфотес“ на пять родів: **первообразный** (πρωτότυπος), **зжидителный** (κρητικόν) **дѣклателный** (δεικτικόν), **наносный** (ἀναφορικόν), **сложный** (σύνθετον). З незначними змінами в порядку переведеня — всьо містить ся в граматиці Ляскаріса (стр. 149—151).

Дуже значну часть граматики „Адельфотеса“ займає наука о глаголі (περὶ ῥήματος). Видавці розрізняють шість часів (χρόνοι) praesens (**настоящее** — ἐνεστώς), imperfectum (**мимомѣдшее** — παρατακτικός), perfectum (**протажѣнное** — παρακείμενος), plusquamperfectum (**пресъквершенное** — ὑπερσυντελικός), indefinitum (**непредѣльное** I и II — ἀόριστος πρῶτος і δεύτερος), futurum (**вѣдущее** — μέλλον). Глаголи розділяє „Адельфотес“ на βαρυνόμενα (**тяжкобѣдартелныя**), περισπόμενα (**облеченыя**) і глаголи на μι. Перші з них мають шість конюгацій, другі три, а послідні чотири (приміри: τίθημι, ἵστημι, δίδωμι, ζεύγνυμι). Всіх отже конюгацій всть 13. Назви чисел: **единственное**, **двойственное**, **множественное**. Назви родів: activum (**злогъ — дѣклателный**), medium (**злогъ срѣдный**), passivum (**злогъ страдѣтелный**). Та цѣла часть, дальше конюгованє глаголів: τύπτω (**бѣю**), ποιέω (**творѣ**), βοάω (**вепѣю**), χρυσέω (**позлацію**), τίθημι (**полагію**), ἵστημι (**ставлю**), δίδωμι (**даю**), ζεύγνυμι (**соплагію**), як також наука „о причастїи“ — περὶ μετοχῆς — взяті з Ляскаріса стр. 33—167). Невеличку зміну добачаємо тут в прикладах, яких „Адельфотес“ подає більше і в вилученю форм medium під осібні заголовки, чого в граматиці Ляскаріса нема. Вилученє форм medium в „Адельфотесі“ могло зложитись під впливом граматики Кленарда або і иньших сучасних граматичних утворів.

Уступ о „**иноскланяемыхъ глаголѣхъ**“ (περὶ ἑτεροκλίτων ῥημάτων) оригінальний, а другий уступ „περὶ ἀπροσώπων ῥημάτων“ (**о безличныхъ глаголѣхъ**) взятий знова з Ляскаріса (вид. з р. 1557 стр. 143.)

Коли до тепер йшли видавці львівскої граматики з дуже малими внемками за граматиною Ляскаріса, то в дальшій частині, якої заголовок „Περὶ τῆς συγγενείας τῶν χρόνων, καὶ μεταβολικῶν καὶ ἀμεταβέλων φωνηέντων καὶ διεθόγγων; καὶ περὶ σχηματισμοῦ τῶν χρόνων — De cognatione temporum, mutabilibus et immutabilibus vocalibus et di-

phtongis“ (заголовок виписаний з Ляскаріса Стр. 107), послуговали ся автори крім Ляскаріса ще другими сучасними граматиками а не в однім місці були оригінальними. Видавцям ходило о се, щоби наука про творене форм була для учеників по можности як найприсутнійша а се їм в значній часті удало ся. З уложеня сеї часті видно, що єї складано під руководством чоловіка досьвідного, за якого порадою не тільки постягано з ріжних граматик найлегші закони, але і поставлено оригінальні.

Користуване з ріжних граматик в науці про складане сеї або тої форми відбило ся так виразно, що уважати ту часть „Адельфотеса“ цілком оригінальною, нема найменшої підстави.

Додати ще годить ся, що ціла та часть граматики, окрім одного грецкогo заголовка, писана в мові славянській.

„Адельфотес“ починає науку про творене часів від imperfectum „*въ настоѡщемъ глаголѣ на ѡ ѡ ѡ назданїи мимошедшаго.*“

Imperfectum творить ся від praesens, замінивши кінцеве ѡ на су і додавши приріст (авімент), коли сего потреба. Сей закон взятїй з граматики Ляскаріса (стр. 482—3).

На підставі тоїж граматики дає „Адельфотес“ повяте о прирості і розріжняє два єго роди: „*возрастѣ глаголѣ*“ (syllabicum incrementum — Ляскаріс стр. 113) і „*возрастѣ временный*“ (temporale augmentum — Ляскаріс стр. 109—11.)

Переміни *α, ε, ο*, дальше *αι, ει, ου, οι*, взяті також з Ляскаріса (Стр. 111—113.) Замітка о твореню imperfectum при глаголах що починають ся з *ω, η, ι, ει, ου, ευ*, написана на підставі граматики Крузія (Pars altera стр. 132.)

Дальший уступ п. з. „*Бинаѡтїе двоє*“ написаний знов під впливом граматики Ляскаріса (Стр. 109 і 113.) з вїемкою послїдної частини про глаголи, що починають ся з *ρ*, що взята з граматики Мелянхтона (стр. 153.)

В уступі: „*ѡ сложенїи предлогѣ*“ з примірами: *κτὰ, περί, πρό, ἐκ*, писанім дуже приступно і легко, годї видїти оригінальну роботу. Всеж можна сказати, що та частина перевисшає о много в легкїм викладї єї сучасні граматики.

Уступ „*ѡ возрастѣ свойственныхъ ѡбразовъ глаголѣ*“ (De augmento compositorum verborum) взятїй з граматики Ляскаріса (стр. 113—116). При кінци сего уступу находимо замітку: „*Бинаѡтїе ѡтробкомъ доволно їстѣ сіє вѣдати, совершениѣже хотѡще разсмѣти, да четѣтъ книгопїшцы, вконѣхъ нї сего нї ѡныхъ,*

канѳновъ, ѱще не со многымъ попеченіемъ соблюденныхъ мѳчно
ѳвѳкдати.“

Aoristus II творить ся від imperfectum по відкиненю т:
ἔτοπτον — ἔτοπον. Сей спосіб твореня, як також веі дальші уваги
взяті хоч в довільнім порядку з граматики Крузия (Pars II
Стр. 145—7.) Один виенок становить закон о „трисложныхъ гла-
голахъ пятого сѳрѳжества“, що основуе ся на граматиці Ля-
скаріса (стр. 501.)

Futurum II творить ся від aorist-a II змінивши кінцеве
су на ω, в чім „Адельфотес“ йде знова за граматикою Крузия
(Pars II стр. 152.)

Futurum I творить „Адельфотес“ від I особи praes. „низ-
мкнннше іаклннне настоѳщаго ко іаклннне вѳдѳщаго“ (τόπτω — τόψω.
ἄζω, ἄσω) і т. д. Сей закон взятий з граматики Крузия (Pars I
стр. 58.)

Закони о твореню fut. I пятої конюгації (пятого сѳрѳжества)
і шестої конюгації глаголів на έω, άω, έω, повстали також під впли-
вом граматики Крузия (Pars I стр. 58). Веі инші уваги ори-
гнальні.

Aoristus I творить ся від першої особи futur. I, з заміною
кінцевого ω на α. Ся частина взята знова з Ляскаріса (Порівняй
стр. 123 і 497.)

Perfectum першої, другої, третьої, четвертої і шестої коню-
гації творить ся від першої особи aor. I: ἤκουσα, ἤκουα. Сей спо-
сіб утвореня, як і веі дальші замітки повторені, хоть в зміненім
порядку, з граматики Крузия (Pars II стр. 135—8.) Perfectum
пятої конюгації творить ся від futur. I змінивши ω на ηх і додавши
авгмент: ψάλλω, ἑψάλλω, ἑψάλλω. Сей закон і переміна υ перед х на γ,
взяті з Ляскаріса (стр. 487) Замітка „Своѳственно перѳваго
сѳрѳжества“ себ то переміна τρε на τρα: τρέρω, ἔτρεψω, ἔτραρα, дальше
уступ: „W предконечномъ“ — переміна ε на α: κτείνω, κτείνω, ἔκταηα,
σπερίω, σπερίω, ἔσπαρηα, як також переміна кнцевого μω на ηх: —
τέμνω — τέμω, τετέμηηα — оригнальні.

Plusquamperfectum творить ся від perfectum, змінивши
окнчене першої особи α на εν: ἤκουα, ἤκουεην. Тут годить ся
„Адельфотес“ з Ляскарісом (стр. 493.)

Imperativus (повелителное) творять лише чотири часи:
praesens, perfectum і оба aorist-и від першої особи свого indicativa
(изакителнаго): змінивши свое окнчене на ε: τόπτω, τόπτε, τέτοφα,
τέτοφε, ἔτοπον — τόπε, або в aoristi на — су: ἔτοψα — τόψων. Тут пішов
„Адельфотес“ за граматикою Крузия (Pars altera стр. 153—4.)

ностей в вичученю грецької мови нема ніяких, радять їм, щоби списували собі форми на „дцицахъ илї листѣхъ“, а через дві або три неділі научать ся всего. Вкінці взивають видавці учеників щоби мали „всю и крѣпкій оумъ“ та закінчують: „Хотѣшемо оубо всѣ оудбѣи сѣтъ“.

Досі була мова в „Адельфотесі“ про форму активну. Далше приходить наука про творене *passivum* глаголів на ω („ω *страдативныхъ глаголѣхъ* на ω“)

Praesens passivum творить ся від свого *activum*, змінивши ω на *σμι*: τύπτω — τύπτομαι. (Порівнай граматку Крузія (Pars altera стр. 163).

Imperfectum passivum від свого *activum*, змінивши *σν* на *σμην*: ἔτυπτον — ἐτυπτόμην.

Perfectum passivum від свого *activum*, змінивши: φα на *μαι*, χα на *μαι*, ια на *μαι* ια на *μαι* — τέτυφα — τέτυμαι, λέλεχα — λέλεγμα, πέπειχα — πέπειμαι, ἔφαχα — ἔφαμαι. Глаголи 3 конюгації змінюють ια на *σμι*. То само дїє ся з глаголами четвертої конюгації, що в *perfectum activi* мають ια: φράξω, πέφραχα, πέφρασμα. Глаголи п'ятої конюгації змінюють ια на *μαι*: κέρριχα — κέρριμαι; колиж мають в *perfectum* γιχα, тогди приймають *μαι*. Глаголи шостої конюгації на αω, εω, σω, що перед окінчевем в *perfectum activi* мають η або ω, змінюють в *passivum* ια на *μαι* а не на *σμι*. Ті закони основані на граматичі Ляскаріса (порівн. стр. 131. і 521.) Друга особа *perf. passivi* творить ся від першої, змінивши *μαι* на ψαι, γιαι на ξαι, *σμι* на σαι, *μαι* на сαι: τέτυμαι — τέτυψαι, λέλεγμα — λέλεξαι, πέπειμαι — πέπεισαι, πεποίημαι — πεποίησαι. Трета особа творить ся від другої змінивши ψαι на πται, ξαι на κται, сαι на σται, сαι на таи: τέτυψαι — τέτυπται, λέλεξαι — λέλεκται, πέπεισαι — πέπεισται, ἔφαλσαι — ἔφαλται. Сей спосіб твореня і дальші замітки взяті з Крузія (Pars I стр. 70—71.)

О твореню першої особи *dualis* гадка оригінальна. Ї творить ся від 1 ос. *singularis*, змінивши *μαι* на μέθου. Друга ос. *dualis* творить ся від 3 *singul.* змінивши πται на φθου, κται на χθου, таи на σθου, таи на θου: τέτυπται — τέτυφθου, λέλεκται — λέλεχθου, πεποίηται — πεποίηθου, πέπεισαι — πέπεισθου. Тут пішли видавці львівської граматки за Крузієм (Pars I стр. 72.)

Перша особа *plur.* творить ся від першої *dual.* змінивши *σν* на α: τετόμμεθου — τετόμμεθα. Друга особа *plur.* поветає з другої особи *dualis* перемінивши *σν* на ε: τέτυφθου — τέτυφθε. В способі утвореня тих двох осіб були видавці „Адельфотеса“ оригінальні.

В утвореню третьої особи *pluralis* користували ся видавці „Адельфотеса“ граматикою Крузія (Pars I стр. 72.)

Plusquamperfectum творить ся від свого perfectum змінивши *μι* на *μεν*. Ся увага і замітки о твореню дальших осіб взяті з Ляскаріса (стр. 527.)

Μετ' ἄλλῃσιν μέλλων (Πολλάκις κσδσψιε) творить ся від другої особи *singul. perfecti*, змінивши *α* на *ομαι*: τέτυφα — τέτυφμαι.

• Порівнай граматику Крузія (Pars II стр. 174)

Aoristus I творить ся від третьої особи *perfecti* змінивши: *πται* на *φθην*, *κται* на *χθην*, *σται* на *σθην*, *ται* на *θην*. Порівнай граматику Крузія (Pars altera стр. 172.)

Aoristus II творить ся від свого *activum* першої особи, змінивши *ου* на *ην*: ἔτυπον — ἐτύπην. „Адельфотес“ користував ся тутки також граматикою Крузія (Pars altera стр. 173.)

Futurum I і II творить ся від першої особи свого *aorista passivi* *ην* на *ησομαι* змінивши. Гляди Крузія (Pars altera стр. 174.)

Imperativus praesentis утворює ся від свого *indicativ-a*, змінивши *ομαι* на *ου*: τύπτομαι — τύπτου. Порівнай граматику Крузія (Pars altera стр. 175.) Imperativus aoristi I від третьої особи свого *indicativa*, прийнявши *τι*: ἐτύφθη — ἐτύφθητι. Imperativus aoristi II від третьої особи *indicativ-a*, прийнявши *θι*: ἔτυπη — ἐτύπηθι. Тут сходить ся „Адельфотес“ і з граматикою Мелянхтона (стр. 193—4) і Ляскаріса (стр. 535.) Замітки про утворенє других осіб, як також закон про утворенє *imperativa perfecti* від другої особи свого *indicativa* через заміну *α* на *ο*: τέτυφα — τέτυφο — робота оригінальна.

Optativus praesentis і futuri I і II утворює ся від свого *indicativ-a* змінивши *ομαι* на *οιμεν*: τύπτομαι — τυπτοίμεν. Optativus aoristi I і II від *indicativa* свого *ην* на *ειην* змінивши. В тім годить ся „Адельфотес“ з граматикою Крузія (Pars I стр. 75.) Дальші уваги про творенє других осіб оригінальні.

Subiunctivus praesentis повстає з першої особи *praes. indicativa passiv-i* замінивши *ο* на *ω*, *ε* на *η*: τύπτομαι — ἔν τύπτομαι, τύπτεται — ἔν τύπτηται. Aoristi I і II від першої особи свого *indicativa*, перемінивши *ην* на *ῶ*: ἐτύφθην, τυφθῶ. Порівнай граматику Крузія (Pars altera стр. 177.) Дальша часть о утвореню других осіб оригінальна.

Infinitivus praesentis і всіх трех *futur-ів* повстає з третьої особи *sing.* свого *indicativ-a*, змінивши *ται* на *σθαι*: τύπτεται — τύπτεσθαι. (Ляскаріе стр. 539—541.) Infinitivus perfecti від другої особи *pluralis indicativi*, змінивши *ε* на *αι*: τέτυφε — τέτυφαι. Infinitivus aoristi I і II від першої особи свого *indicativa*, прийнявши на кінци

αι: ἐτίσθη, τέρθησι. Зрівнай граматику Крузия (Pars altera стр. 177—8).

Participium praesentis, futur-ів і perfecti творить ся від першої особи своїх indicativ-ів, змінивши μι на μένος: τίπτομι — τίπτόμενος. Aorista I і II від першої особи своїх indicativ-ів, змінивши ηу на εις: ἐτίσθη — τέρθεις. Утворенє particip-іїв всіх родів в „Адельфотесї“ сходить ся з граматиками Крузия (Pars altera стр. 178—9) і Ляскаріса (стр. 541.)

„Ω середныхъ глаголѣхъ на ω“.

Уваги над indicativ-ом (ω извительномъ) praesentis, imperfecti, fut. I і II, aor. I і II взяте з граматики Крузия (Pars altera стр. 184—5, 186—7), над способом утвореня indicativ-і perfecti взятї з Крузия (Pars prima стр. 82.)

Дальші уваги над виїмками perfecti — оригінальні.

Утворенє plusquamperfecti взяте з граматики Крузия (Pars II стр. 186.)

Утворенє imperativa ідентичне з граматикою Крузия Pars II (стр. 187—8.)

Утворенє optativa взяте з Крузия (Pars I стр. 83.)

Уваги над творенєм subiunctiva схожі з увагами в граматиці Крузия (Pars altera стр. 188—9.)

Замітки про творенє infinitiva взятї з Ляскаріса (стр. 539—41); так само про творенє particip-іїв (стр. 541—3).

Уступ „ω свлеченїи глаголѣ“ (De contractione verborum) єсть скороченєм граматики Ляскаріса стр. 547—555.

„Ο глаголѣхъ на ι“.

Про творенє сих глаголїв порівнай граматику Меляхтона (стр. 210—211).

Уступ „ω познанїи свпрѣжествѣ“ — се-б то замітка, як відрізняти від себе чотири конюгації взятї з Крузия (Pars altera стр. 230.)

Творенє мимощедшого (imperfecti) написане на підставі Ляскаріса (стр. 557).

Спосіб утвореня aoristi I взятї з Меляхтона (стр. 214.)

Уваги над утворенєм imperativ-a, optativ-a, subiunctiva-a, infinitiv-a, participium activi - оригінальні.

Passivum.

Спосіб твореня praesentis взятї з Крузия (Pars altera стр.

242), imperfecti — Крузия (Pars altera стр. 164), aoristi — Меляхтона (стр. 221.)

Уступи про творене imperativ-a і infinitiv-a — оригінальні, optativ-a і subiunctiv-a взяті з Крузия (Pars altera стр. 244), participi-й з Ляскаріса (стр. 541—3.)

„**Ґ** середныхъ ихъ“, Medium — уваги оригінальні.

На тім закінчує ся часть про утворене глагола, з якої видно, що видавці „Адельфотеса“ не вдоволяли ся законами одної граматики, але взяли собі до помочи більше підручників і черпали з них то, що їм видавало ся найвідповіднішим і найбільше приступним для науки дітий. В укладі „Адельфотеса“ замічаємо, що автори вміли бути оригінальними не тільки в виборі тих або других законів з печатаних підручників, але що не один закон був продуктом їх умислової праці. Своєю дорогою тут видно, як я вже замітив, провід чоловіка свідомого, а чоловіком тим міг бути Арсеній.

Дальша часть „Адельфотеса“ єсть з малymi ввѣтками знова передруком граматики Ляскаріса. Уступ „**ѡ** предлозѣк“ (de praepositione) взятий з Ляскаріса (стр. 171—177.) Всѣх „предлогів“ начислено 18. З тих шість „**ѡ** диносложныхъ“ (μονοσύλλαβοι), дванайцять „**ѡ** двосложныхъ“ (δισύλλαβοι). Наука „**ѡ** нарѣчїи“ (περί ἐπιφράματος — de adverbio) містить ся в Ляскарісі в трохи зміненім порядку (стр. 153—155.) Уступ „**ѡ** союзѣк“ (περί συνδεσμού — de coniunctionibus) перепечатаний з Ляскаріса (стр. 155—7.) В „Адельфотесї“ слїдує дальше часть „**ѡ** строптивыхъ глаголѣк“ (περί ἀνορθῶν ῥημάτων), що стрічаємо в граматицї Ляскаріса в трохи зміненім порядку (стр. 187—215.)

Часть граматичну закінчує „Адельфотес“ наукою „**ѡ** просодїи“, що роздїляє на трактати „**ѡ** оударенїи“ (περί τόνων), „**ѡ** времени“ (περί χρόνου), „**Ѡ** доусѣхъ“ (περί πνευμάτων), „**ѡ** страсти“ (περί πάθων). Уступ „**ѡ** просодїи“ перепечатаний з Ляскаріса (Порівнай стр. 5 і 165). Уступ „**ѡ** оударенїи“ з ввѣмкою оригінальної дефініції єсть скороченєм Ляскаріса (стр. 165—7). „Уступи: „**мѣста** о҃дїи“ (τόποι τῆς ὁῤίιας) „**мѣста** варїи“ (τόποι τῆς βαρεΐας) і „**мѣста** облеченыа“ (τόποι τῆς περισπομένης) — в своїм укладі зовсїм оригінальні і рїзнять ся від всѣх приступних менї грамматик 16 віка. Уступи „**ѡ** времени“, „**ѡ** доусѣхъ“, „**ѡ** страсти“ з ввѣмкою оригінальної дефініції (—**ѡ** доусѣхъ) взяті буквально з Ляскаріса (стр. 167—9).

По закінченю части граматичної слїдує в „Адельфотесї“ ухвала символа віри нікейского собору против Арія, яку находимо

в Ляскарієї (стр. 789—90) з ріжницею, що в „Адельфотесі“ „и стъ сына“ випущено.

Дальше напечатано символ собору царгородского против Македонія а на послідній стороні уміщена печать, серед неї імя „Арсень“, що вказує нам на участь сего Грека в видавництві „Адельфотеса“. Вкінці поміщений верш :

Θεοῦ διδόντος οὐδὲν ἰσχυεῖ φθόνος
Καὶ μὴ διδόντος οὐδὲν ἰσχυεῖ κόπος

**Богъ дающъ зависть ничтѣже возмѣже
И не дающъ трудъ оупскѣтъ ничтоже.**

IV.

(Характеристика мови славянської части „Адельфотеса“.)

Відомо, що так в XVI віці, як і в попередних часах письменство окремих сфер життя України-Руси уживало відмінної письменної мови. Головніших відмін її можна числити три: а) мова спеціально-церковна богослужебних книг, а почасти також деяких письм чисто-релігійного змісту, б) мова офіційно-канцелярська вєсяких юридичних та державно-адміністративних актів і в) мова, якій переважно присвоювано назву гражданської, се-б то більше-менше властиво літературна мова, в якій списувано літописи, хронографи, мемуари, вєсякі наукові трактати, полемічні та публіцистичні статії, посланія та вєсякі инші пєсьма.

Письменьство двох перших категорій було більше або меньше шабльонового змісту і форми, тому і уживані в нїм дві перші відміни мови визначали ся найбільшою одноцільністю, постійністю і консеквенцією свого характеру.

Письменьство третьої категорії обіймало собою найріжнородніші сюжети народного і суспільного життя, через що і мова єго визначала ся непостійністю, ріжнхарактерністю і неконсеквентністю, виставляючи масу варіацій.

Церковна мова, що твердо придержувала ся традицій, найближша була до свого стародавнього первообразу, себ то до так званої „словенської“ мови в її початковій українсько-руській редакції. Актова мова здавен давна стала вбирати в первістну основу загально заведеної на Русі словенської письменної мови елементи живої місцевої мови, а з кінця XIV віку актова українсько-руська мова стала підпадати сильному впливови державно-

канцелярній мові Литовської Русі, що виробила ся на ґрунті чорноруського народного говору (перехідного поміж українсько-руською і властивою білоруською мовою). Така актова мова запанувала найбільше на Волиню і в Київщині; менше мала она ваги на Поділю і дуже мало вплинула на традиційну актову мову в Галичині. Що до так зв. гражданської чи літературної мови, якій також найчастійше присвоювано назву словено-руської мови, то она становила дуже різнородну в ріжних пропорціях мішанину церковної і актової мови, з більшою або меншою домішкою до неї також елементів народного діалекту — залежно від того, до якої спеціальної категорії відносив ся літературний утвір, який був єго сюжет — більше світський, чи релігійний, шкільного чи загально-життєвого характеру, та де той утвір писано і до якого стану належав єго автор — до світського чи духовного.

В XVI віці до такої різнородности відмін і характерів письменної мови долучив ся в Україні-Русі (як також в Білорусі) ще більше диференційний фактор, — себ-то викликана реформаційною пропагандою тенденція наближувати письмєнну мову до „простої“ народної мови, яка виявила ся в перекладах на quasi народну мову навіть деяких канонічних книг.¹⁾

Така різнородність і хаотичний стан мови в полуднево-руським письмєнстві, — окрім багато иньших причин, найбільше може залежав від браку правильної граматичної регламентації котрої небудь з відмін тої мови та відповідних теоретичних учебників єї в школі. До остатних років XVI віка навіть чисто церковну мову ввучувано лише чисто-практичним способом. При таких отже обставинах треба дивувати ся і тій мірі єдности кожного окремого типу, яку видержували ріжні више означені відміни письменної мови. Особливо твердо держав ся тип „словенської“ єї відміни в церковних книжках, а почасти також і в деяких тодішних учених трактатах богословеского змісту. Також „актова“ мова немовби закамєніла в грамотах, особливо судових. Вкінці і тип літературної „словено-руської“ відміни єї доволі сильно заховував ся особливо в таких письмах, як хронографи, полемічні статті і т. п.

Аналогічну різнородність письменної мови і мішанину ріж-

¹⁾ До таких книжок належать: Пересопницке євангеліє описане Житцєм в „Трудахъ III археолог. съѣзда“ Т. II. Стр. 221—230 і „Прилож.“ Стр. 43—111. — дальше „Пѣсни пѣней“ рукоп. кінця 16 або поч. 17 в., дальше напечатане Євангеліє Тяпинське (Опис книги в Каратаєва „Опись слав. русск. книгъ“.. СПб. 1883. Стр. 201—3. №. 94.

них відмін її, окрім Руси української і Білої, подибуємо також в Русі московській.

Всякого рода письменством обмінювалися звичайно всі руські краї і народности, але то не мало особливого впливу на своєхарактерний тип кожної відміни мови, який історично вироблявся і утверджувався у поодиноких руських народностей. Творилися правда і діалектичні мішанини в відписах одного руського краю з оригіналів других країв руських, але такі механічні мішанини мало впливали на самостійний органічний розвій окремих відмін власної писемної мови у кожній руській народности. Тому-то не зважаючи на всю внутрішню різнородність писемної мови в Русинів полудневих, Білорусів і Великоросів, — характер її був взагалі инший у тих, других і третих; а найбільше відрізнявся характер писемної мови московської від білоруської і українсько-руської — поміж якими історично завязалися ближні культурні звязи і взаємні впливи. Найбільше спільного характеру у всіх їх мали тільки церковна мова, особливо в богослужбових книгах; але коли вона уживалася яко переважний інгредієнт в яких небудь гражданських писемках або шкільних трактатах, то вже мала і свої окремі властивості в кожній Русі.

Треба однак додати, що і гражданська писемна мова у двох руських народностей — у Білорусів і Українців - Русинів встигла з часом придбати собі також чимало таких спільних придач. Та мова, що опісля стали називати загалом західно-руською, в XVI віці вже доволі з'уніфікувалася, виробивши собі самостійну фізіономію, окрему від такогож роду мови також вже доволі виробленої в тім часі в Московській Русі. Треба однак замітити, що у Великоросів така їх мова була далеко більше суцільною і органічною, засновуючи на більше одноцілнім ґрунті народної мови; тогді як західно-руська мова визначувалася явною штучністю, через трудність полагодити у ній як слід відмінну природу елементів живої мови Білорусів та українських Русинів. Хотяй через те єдність західно-руської мови дійшла була до того, що тільки дуже тонкою фізіологічною аналізою ледви можна відкрити часом ріжницю поміж писанем на ній полудневого Русина і Білоруса, то однак в міру такого зросту єдності, вона заразом тратила живий ґрунт під собою, все більше віддаляючись як від біло-руської так і від українсько-руської народної мови, аж поки не розпалася на два ізводи — білоруський і українсько-руський.¹⁾

¹⁾ З них білоруський ізвод задля браку у Білорусів в XVII і XVIII віці живішого культурного і політичного руху видимо під'унав, а українсько-руський ізвод,

Тимчасом зовсім иньшу історичну долю мала великоросійська громадянська мова через свою більшу природну органічність.

„*Ἀδελφότης*“. „Грамматика довроглаголивого єллинсьовенського языка“ вид. в р. 1591, належить до категорії книжок громадянського письменства тогдішньої України-Руси, але того власне письменства, яке практикувалося в тіснійшій шкільній сфері, на яку мала особливий вплив церковність. Через се мова тої книжки переважно церковно-славянська, в її тогдішній місцевій (галицькій) рецензії. Автори її очевидно дуже цильно старалися не відступати в тексті від традиційних шаблонів тої мови, хоча їм то, як побачимо, не зовсім легко удавалося.¹⁾ Тому-то цікаво прослідити на скільки удалося їм таке старанє і в чім властиво проривалися, помімо їх волї, деякі особливости, що невідповідали елементам і формам нинішньої церковної славянщини, хоча би і в сучасних богослужебних книгах.

Поперід всього слідує звернути увагу на деякі місцеві придачі самої такої славянщини в тій книжці, якими она відріжнюєся від тогдішньої славянщини в „громадянському“ письменстві так Білорусів як і Великоросів. З таких придач найбільше впадають в очі оті:

— Дуже консеквентне розріжнюване **ѣ** і **е**, що тоді звичайно змішувалися в Білорусів і Великоросів, навіть часто в чисто церковних текстах. Почалося то вже дуже давно. Характеристичніші приміри сего бачимо приміром в захованю **ѣ** там, де оно чергуєся з **е**: *сопѣтатѣльнаѣ* (картка 157), *лѣтѣю* при *полещѣ* (к. 168.), *злѣтѣю* — *возлещѣ* (к. 174.) і т. п. Відступає чомусь від правила тільки одно слово, в яким завжди пишеся **е** місто **ѣ**: *чловѣкъ*, *чловѣкы* (к. 19.), *чловѣчокъ* (к. 49.) і т. д. як здаєсь під впливом

поближуючи ся все більше до живої мови, послужив перехідним моментом до утворення в кінці XVIII в. письменства вже на чисто-народній мові.

¹⁾ При характеристиці мови славянської часті „Адельфотеса“ користувався головно тими працями: К. Михальчука; „Нарвчїя, поднарвчїя і говори Южной Россїи въ связи съ нарвчїями Галичини“ поміщ. в „Трудахъ“ Чубинського Т. VII стр. 453—512. Соболевского: „Лекціи по исторіи русскаго языка“ СПб. 1891. Єгож: „Очерки русской діалектологїи: „Бѣлорусское нарвчїе і Малорусское нарвчїе“ поміщ. в журналі „Живая старина“ СПб. 1892. Випуск III і IV. Михальчука: „Къ южно-русской діалектологїи“ Київ 1893, відбитка з „Кіевской Старини“. Владимірова: граматичною частию єго студій п. з. „Докторъ Францискъ Скорина, єго переводы, печатныя изданія и языкъ“ СПб. 1888 стр. 247—327 і Карского: „Къ исторіи звуковъ бѣлорусской рѣчи“. Варшава 1893 р.

польскої мови. **Е** місто церковно-славянського **ѣ** пише ся звичайно (як завело ся скрізь на Русі з давен давна) тільки в зручених славянїзмах, а особливо в звуковім комплексі **ре** (= церк. слав. **рѣ**) там, де він не перейшов в руську форму **ере**, в таких прим. словах, як **времѧ**, **тревѧ** (к. 128. об.), префікс **пре** — **препрѣдчѧиши** (к. 47.) і т. д.

— Заховане **ѣ** там, де оно в північнім письменстві замінювало ся через **и** (і). Напримір в приказових формах: **прїдѣте**, **прїмѣте** (к. 2 обор.). Також **ѣ** в словах **сѣжѧ** (к. 151), **сѣдѣтъ** (к. 152), як і досі в деяких галицьких говорах. Велико-руське письменство уживає тут **и** (і) а то само подибуємо і в українськїм диялектї.

Що до сторонних церковній-славянщинї елементів і форм, то они складають ся найбільше з доволї значної примішки русизмів, з яких особлившу увагу звертають на себе отєї:

1) Загальні старорусизми, які найбільше задержали ся в полуднево-руськїй мові, або найдовше жили в нїй; заховують ся по трохи спорадично у Білорусів а щезли у Великоросів.

— **ю** після **ч** в глаг. суфіксах: **оучю** (к. 165). Більше прикладів нема. Тепер в всіх руських мовах **учу**, найдовше держало ся **ю** в українсько-руськїм диялектї.

— Форми dat. sing.: **токѣ** (поруч з **текѣ** і **ти** к. 54). У Білорусів подибуємо також **такѣ** і **тїкѣ**, в Великоросів тільки **тебе**, у сучасних полудневих Русинів тільки **тозі**.

— Суф. **ѣ**: в формах gen. sing. м'якої деклїнації ж. р.: **гѣрлицѣ** (к. 20 і 34), **юницѣ** (к. 25), **вѣрѣ** (к. 26), навіть **вѣрѣ** (к. 26 = брови). То само бачимо в accus. plur м'якої деклїн. муж. рода: **мѣжѣ** (к. 28), **кѣрѣлѣ** (к. 29). У полудневих Русинів досі скрізь **ѣ**, т. є. диялектично **ї**, **їе**, **є**: **гѣрлицї**, **гѣрлицїе**, **гѣрлице**, але **вѣрѣ** бо місто **вѣрѣ** явило ся **вѣрѣ**. У Білорусів жив ще тогдї звук **ѣ** в постатї **є**, у Великоросів вже майже завѣжди писало ся **и** (і). Тепер у перших в живїй мові частїйше **и** (і), а у останних нема і слїду **ѣ** — тільки одно **и** (і).

Що до загальних старорусизмів, які удержали ся і досі у всіх руських мовах, то в „Адельфотесї“ поруч з свильною перемогою відповідних славянїзмів зрїдка лучають ся отєї характеристичнїйші з перших: **ж**, **дж** і **ч** поруч з слав. **жд** і **шт**: **нѣжда**, (к. 23), але **нѣжды** (к. 23), **прїгожѣтсѧ** (к. 129), **сѣжѧ** (к. 151), **мѣчѧ** при **полѣщѧ** (к. 173) і т. п. Задержали ся тутки також повноголосї форми: **мѣлочѧ**, **змѣлотивѣ** (к. 160) — хотяй дуже рїдко.

2.) Спільні україно і біло-руси́зми.

— отверділі губні консонанти: **чєрвѣ** — **чєрва** (к. 23), **крєвѣ** (к. 26).

— часте **л** місто м'якого **л'** чи **ль**: **лга** (к. 1 об.), **соп'л'тател-ныа** (к. 157) і багато інших. Єсть се особливість почасти фонетична а почасти властиво більше ортографічна.

— неясного походження отверділі звуки **ц** і **р** (як у Білорусів і українсько-руських Поліщуків, а також у полудневих і в значній мірі у північних Великоросів).

ц: **гѡрлицѧ**, **гѡрлицѧѡ**, nom. plur. **гѡрлицы**, але dat. sing. **гѡрлицы(?)¹⁾** (к. 20), **лисыца** (к. 25), **куньца** (к. 25), **каменѧцѣ** (к. 49), **книгопищѡвѣ** (к. 133), також **книгопищевѣ** (к. 135), **на концѹ** (к. 135 об.), **лицѹ** (к. 135) і т. д. Тут може відбив ся вплив церковно-славянщини, або єї і польської мови вкупі.

р: **царѹ** (к. 35), **корусѧ** (к. 61), **вѣцѧрусѧ** (к. 65), **творѹ** (к. 77 об.), **ору** (к. 93 об.), **зру** (к. 172) і т. п. Однак находимо також і **творю** (к. 165). Не знаю, чи не треба нам тут добачати місцевих приміт? В галицьких говорах тепер **р** властиво само по собі твердої природи, як і губні консонанти, через що звичайно вимовляє ся прим. не **цар'-а**, а **цар'-і-а**.

— почасти фонетичне а почасти формальне — **ѡ** (ѣ) в суф. gen. plur. **дн'ѡвѣ** (= днѣв? (к. 16.), **Менѣлаѡвѣ** (= Менелѡјѡв? к. 17), dat. plur. **дн'ѡмѣ** к. 16)²⁾ (= днѣм(?) = церк. слав. і староруськ.

¹⁾ Також гляди висше gen. sing. **горлицѣ** (к. 20) і т. д.

²⁾ Переводячи коректу сеї студії звернув я увагу на примірник „Адельфотеса“, який находить ся в музеум Ставропіїї. Примірник сей неповний, в нїм недостає карток на початку, кінці і в середині. Порівнюючи свою студию з тим примірником зауважав я, що в деклінованю слова „день“ примірник київський, яким я користував ся при списуваню моєї праці, не годить ся з ставропіїїяльним примірником „Адельфотеса“. В київскім примірнику gen. і dat. plur. звучить: **дн'ѡвѣ**, **дн'ѡмѣ**, в ставропіїяльнім: **днѣвѣ**, **днѣмѣ** (к. 14). Та ріжниця вказувала би на два виданя „Адельфотеса“. В моїй студії (стр. 11) станув я рішучо по стороні проф. Голубєва, що обстоював за одним виданем „Адельфотеса“. Справа та потребує тепер ближшого поясненя. На підставі письма братчиків віленьських з р. 1588. наведеного в моїй студії (стр. 4). гадали деякі учені, що в тім році післали львівскі братчики до Вільва готову граматику. Слова: „посласте намѣ начало преображеній святыхъ писаній граматическихъ языка Греческаго и Словенскаго“ толковано так, що львівске братство післаѡ не початкові листи „Адельфотеса“, але осібну книжку, „начальний опыт“ граматики. Такої гадки придержує ся ще до тепер проф. Соболевский в своїй рецензії на твір Голубєва: „Исторія кїевск. дух. академія“ (Журналь министерства народнаго просвѣщенія. 1893, критика и бібліографія стр. 41). З гадкою сего ученого я не годжу ся. Коли-б цїд „началомѣ“ розуміло ся „начальний опыт“, се-б то окреме виданє граматики, то тогди не мала би значїня дальша часть

дньмъ). Крім того стрічаємо, хоч дуже рідко **о з в і ь** : **о жо-
томъ** (к. 153); в суф. — **ок** : **чловечокъ, окрочокъ** (к. 49) і т. п.
ок з ъкъ почасти здає ся під впливом — **ок з ъкъ**.

— зрідка залишанє суф. **ть** : **кѣде** (к. 1 об.), **дойде** (к. 137), **рече-
чеса, пишеса, мѣжеса** (к. 128). Такі форми тепер загальні в по-
лудневій Русі, спорадичні у Білорусів, а дуже рідкі у Великоросів.

— форми **маеѣ** (к. 1 об.), **мають** — поруч з **имѣють** (к. 138),
які стрічаємо почасти і в Білорусів.

— форми : **той, тая, тоє, тыи** (к. 9), також **тыхъ, тымъ** (к. 58)
під впливом адективної деклінації. У Великоросів здаєн **тет, тл,
тѣ, тѣ, тѣхъ, тѣм**.

— форми : **двѣхъ, двѣмъ, трѣхъ, трѣмъ, двохъсѣтъ** (к. 38 і 39)
В давнім московсьім письменстві рідко лучали ся, але у них вла-
стиво перше як і тепер : **двум, двух і трѣх — трема** і т. д.

3.) Спеціальні україно-русизми — загальні, або
більше місцеві.

— ортографічне (очевидно залежне від фонетичного) змішуванє **и**
і **ы**, особливо після горлових консонантів і **р**. То змішуванє могло
повстати в першім разі під впливом славянського **ы** після горлових,
а в остатнім — отверділого, як сказано висше **р**; але тут прорвала
ся також переважно фонетична уніфікація тих вокалів, яка вже
напевно в XIV віці в українсько-руській мові зовсім утвердила ся,
без всяких внемків.

Після горлових : пом. рл. **чловеки** (= ц слав. — **ци**) і рядом
асс. рл. **чловеки** (= ц слав. — **кы**, (к. 19), **мѣжескыхъ, женскихъ**
(к. 28) і **мѣжескиихъ, женскиихъ** (к. 20), **прѣдкій** (к. 48), **довгій**
і **долгій** (к. 179) etc.

письма, де братчики вільські просять, щоби їм львівське братство прислало сто або
двіста книжок, коли єму Бог допоможе „оно благодарственное и спасительное начало
совершити“. Місто „совершити“ їдали би ми в такім случаю: „усовершити“.
Я отже рішучо тверджу, що під „началомъ“ треба тут розуміти початкові листи
„Адельфотеса“, котрого печатанє укінчено доперва в р. 1591. Натомість ріжниця
в деклінованю „день“ в двох граматах вказує на два виданя „Адельфотеса“. Фор-
ми: „днѣвъ, днѣмъ“ суть раціональніші від форм: „днѣвкъ, днѣвмъ“ і они вказують,
що примірники з першою формою суть вже другим справлєним виданєм. Де
напечатано се друге виданє, годі на борзї рішити. В ставропігійнім примірнику
при картці 99-тій приклеєна карточка з пачисєю: „Грамматика. Кремянецъ 1638“. Ми
знаємо, що в 1638 р. напечатано в Кремянци славянську граматику, но не маємо
до тепер ніяких даних, щоби там перепечатано „Адельфотес“. Я був бим скорше за
тим, що друге виданє „Адельфотеса“ напечатано у Львові, бо письмо друкарське в обох
примірниках однакове. Блишого порівняня обох грамастик задля недостачі повного
примірника „Адельфотеса“ з р. 1591 зробити не можу. Замічу ще, що формат ставро-
пігійяльного примірника трохи більший від формату киевського еземпляра.

Після р: четѣри (к. 10) і четѣры (к. 11), gen. sing. мѣри (к. 23 и місто ѡ), мокрѣй але моудрѣй (к. 40). оугризѣла еси, оугризѣніе (к. 51 и місто ѡ), ридатѣлныа (к. 155 и місто ѡ) і рыдлю (к. 172), ѡкрикаю, криюса (к. 169 и місто ѡ), стрыгѡ (ѡ місто и), крычѡ и воскрикнѡ (к. 169). Що до других випадків то и в тищаца (к. 40), могло бути також славянїзмом, бо там се слово писано з ѡ і и.

В pendent до сего цїкаві такі случаї: клнѡса при клѡнѡса і клѡнѡса (к. 172), а також — и в gen. sing. чѣсти, поруч з ї в dat. чѣстї (к. 16). Може тут в першїм примїрі замїшало ся мимохїть почутѣ твердостн и і ѡ (що чергує ся з ѡ), та якоїсь рїжницї помїж вимовою и з одного боку в формї gen., з другого в фор. dat., котру пробовано виразити графїчно.

— Йота виражає ся завсїгди через й, а и стоячи після вокалїв означає ї (= ji) а не одну j; через то цїкаві такі випадки: тый (к. 58., nom. plur. = ц. слав. ти, самои (к. 59. gen. sing.), первои (к. 131. gen. sing.), — де и замїняє собою староруське ѣ і очевидно вимовляло ся не інакше як ji. Гїдні уваги тутки також: nom. plur. днїе (к. 16) (ц. слав. дѣне а також дѣнїе і дѣннїе), кораблї (к. 29) і accus. plur. днїи (к. 16), (ц. слав. дѣни), кораблѣ (к. 29). Можна би було думати, що тут нїе, нїи, лїи, і лїк виражають однаково — нїк і лїк котрі-б то вимовляли ся просто як нї і лї; але як погодити се з фактом, що в Галичинї держить ся доси вимова днїи?

— І особа sing. по аналогїї з формами других осіб: бѣжѡ, (к. 166), течѡ але і текѡ (к. 174), також отжѣнѡ (к. 178). Такї форми лучали ся і у Білорусів, але в Українцїв-Русинїв вони стали правилом.

— форми на ю місто и (= ц. слав. і староруськ. и), dat. sing. пстю (к. 18), loc. sing. во читанїю, во творенїю (к. 133), при: во читанїи (к. 135), во творенїи (к. 134), во... лицу (к. 135), на концу (к. 135 об.), при на конци (к. 179). Та мїшанина принадових форм властива також білоруському письменству. У запанувало в польській мові, у і и чергує ся спорадично тепер лише в галицьких говорах, часом також і у Білорусів; в Українцїв взяло верх ї (к); а у Великоросїв тїлько ѣ.

— суф. мо, раз тїлько в слові: сокѣтѣмо (к. 137). Форму з суфіксом — мо зауважає також проф. Владимїров в граматицї Мамонїчїв виданїй в Вільнї в р. 1586. Граматика та находить ся в бїблїотекї перемискої капїтули, та не вважаючи на заходи я не мїг єї з відтам добути, через що не використав сеї граматики до моєї студїї. Такї форми суть почасти і в чорноруській мові, особливо

в приказовій формі. Проф. Соболевский думає, що існуванє єї в цілій праруській мові не певне. У Великоросів нема ніякого сліду тої форми в живій мові, не подибуємо єї і в стародавнім оригінальнім письменьстві, а до Білорусів, де часом єї стрітити можна, могла зайти тільки від полудневих Русинів.

4.) З дрібнійших українсько-руських признаков можна зазначити отсі (хотяй они стрічають ся спорадично і у Білорусів). Тут відмітимо також і иньші оригінальні признаки:

Фонетичні:

— **і** акцентоване після **ц**: **мѣсцѣ** (к. 49), **лицѣ** (к. 139). Тутки не перейшло **е** в **о** — як завсїгда в північнім письменьстві.

— **в**. **ввесь** (к. 140), що подибуєм часом і в Білорусів.

— **о** = **ъ** остає ся: **gen. sing. воши** (к. 24), також часом і в Білорусів.

— **з** місто **с** в суф: **зжю** (к. 64), **зрчнєжє** (к. 137), **знагла** (к. 158), **злктаю** (к. 174), **звкшса** (к. 170), що часами стрічаємо і в Білорусів.

— **г** місто **в**: **одкгаюса** і **одквюса** (к. 160).

— **заховане г** в: **стогнѣ** (к. 175), **пестогнѣ** (к. 172), **натѣгнѣ** (к. 175). Такі форми стрічають ся також і в Білорусів.

— **й** місто **н**: **дѣрнійкий** (к. 49). Тепер подибуємо такі форми подекуди в галицких і волинсько-полїських говорах.

— **н** місто **й**: **кркчанийшій** (к. 47), **внжанийшій**, **внкшнїкншій**, **моудркншій** (к. 48), але **цкломѣдркїшій** (к. 45). Не знаю, чи се не печатні помилки?...

— **ро** = **ц** слав. **ръ** = півн. руськ. **ре**: **оустромляюса** (к. 171).

— може тільки орфографічні: **зайдѣ** (к. 165 = **зайдѣ**), **прѣлѣю** (к. 165 = **прѣлаю**), **пїю** і **пю** (к. 173) **царствєвокахъ** (к. 65).

Морфологічні:

— форми: **дыхаю**, **дышу** і **дхнѣ** (к. 173).

— „ : **пригожаєтса** (к. 128 об.)

— **натѣгаю** (к. 175). В великоросійській мові — **нкаю**.

— **внїмуютжиса** (польовїзм) (к. 132).

— **отъ третєго** (к. 135 об.), **третїаго** (к. 140), **третяго** (к. 140); також: **третїє** лицѣ і **третєе** (к. 139).

— **отъ краѣвъ** (к. 156).

— форми **voc. sing. ѡ пѣтїю** і **ѡ пѣтїє** (к. 18 = старо-руському і церк. слав. на — **и**); **voc. plur. ѡ мѣжїе** і **ѡ мѣжїк** (к. 28 = ст. руськ. і церк. слав. **и**.)

— оригінальні форми: **женського** рода слово: **лѣчѣ** — **gen. лѣчѣ** (к. 25 місто **муж. р. луч.**); **макъ**, **gen. мака** (к. 25) не **маку**;

русько-славянська форма gen. sing.: **всакоа** (к. 141) місто руської **всакоѡ** і церк. слав. — **ѡа**; **оумерый** і **оумры** (к. 168); **во предлежанимъ** (к. 133 об. loc. sing. з і місто **е** (?).

Лексикальні (з погляду етимологічного і морфологічного).

предкій, **найпредшій**, **преддчайшій**, **дѣкчинка**, **кошничокъ**, **окрѣчокъ**, **каменѣцьк**, **хлопѣтко** (к. 47); **сесь**, **сесе**, (к. 57) — тепер лише в Галичині, але в старину стрічало ся і в черно-русько-волинським пшемьєстві; **пазнокти** (з польського: *raznokcie*), **зрѣчно** (к. 137), **коштѣю** (к. 160) в значеню **прѣбю**.

Окрім тих находимо далше:

прѣзъ (к. 137 об.), **заразъ**, **гды** (к. 154), **adverb. мѣлоци** (потохи), **знагла** (к. 155), **вѣлмї**, **варзо** (к. 156), **долѣк**, **горѣк** (к. 155), **треба** (к. 128 об.)

Графічні знаки:

З графічних знаків годить ся відмітити такі:

— на **у** маємо три знаки: **оу**, **у** і **ѡ**. **Смотрицкий** в своїй граматиці¹⁾ поставив такий закон: **ѡци ѡ во всѣхъ реченїа слѡзѣхъ неразличнѣ полагаема быти ѡбыкоша, ѡскѣнѣишими бѣаце писцами, оу вѣ началѣ реченїи, ѡ — же и у средѣ ѡ вѣ концѣ оупотребляема обрацѣса: ѡко оумѡдраю**“ (к. 6). Сего закона придержує ся **Смотрицкий** в своїй граматиці дуже точно. Не можна сказати того о „**Адельфотесі**“. Тут стрічаємо без всякого порядку раз на початку **оу**, другий **у** або **ѡ**, а то само можна замітити в середині. Так маємо приміром: **оумъ** (к. 28), **оуко** (к. 6), **оупасѣ** (к. 163), **оутираю** (к. 175), **ѡ оумы** (к. 28), але попри них: **ѡ ѡма** (к. 28), **укораю** (к. 175), **уѡитиса** (к. 72 об.), **уѡстрашѣни** (к. 137). Рівнож маємо: **ѡсѡдежество сѡрасѡженїемъ, ѡскѡство** (к. 6), **мѡжскїй** (к. 10), **послѡдѡетже** (к. 13), але попри них: **мѡжескихъ** (к. 13), **мѡжескїй** (к. 39), **мѡжественъ** (к. 40 і 41), **послѡдѡетже** (к. 53). Так само подибуємо: **мѡсика** (к. 19), **мѡсикїйскїй** (к. 44), **мѡдрый** (к. 40), але попри них: **моудрый** (к. 41) і пр. Найбільше видержано ще на кінци, де находимо на перемену **ѡ**, або **у**: **чловеѡ** (к. 19), **горлицѡ** (к. 20), **сладкомѡ** (к. 28), **горлицѡ, стоудѡ** (к. 36), але при тїм: **сѡму** (к. 57), **оупасу** (к. 163) і т. д. в безконечність.

Четвертим знаком на **у** єсть старославянський **юс**: **ѡ**. **Видавці** „**Адельфотеса**“ уживали сей знак, але єго значеня, подїбно як пізнїйше **Смотрицкий**, не зрозумїли. Так приміром маємо

¹⁾ Я мав під рукою виданє граматики **Смотрицкого** з р. 1721 р. (Москва), — власність кїєвскої духовної академії.

в „Адельфотесі“: мѣжескій (к. 12), мѣжескимъ (к. 13), мѣжескихъ (к. 14), мѣжъ, мѣжа, мѣжѣ, мѣжа (accus.), ѡ мѣжѣ (voc. sing. к. 28), але попри тѣм: мѣжескихъ (к. 18), мѣжескій (к. 39), мѣжественъ (к. 40 і 41), мѣжѣ (voc. plur. к. 28). Так само читаємо: пѣтъ (к. 18), бѣрк (к. 26), але пѣтї (gen.), пѣтїю (dat.), пѣтъ (acc.) і т. д. (к. 18), бурѣ (к. 26).

На означене я уживають видавці „Адельфотеса“ два знаки л і ѡ. На початку слів уживають видавці на переміну один або другий знак. Так прим. в „Адельф.“: лзыцк (к. 158), лвственк (к. 157), лвлаетк (к. 152), лвлаетк (к. 158), але подибуємо попри них: ѡзѣка (к. 1, 2, 137), ѡкк, ѡвлаетк (к. 152 і 154), ѡвлаетк (к. 44) і т. п.

На кінци і в середині слова находимо все л: недобнѣйшаѣ, непрѣзненою (к. 2), оуказательнаѣ, скланяемыѣ (к. 56), полухъ, помышлахъ (к. 51), непрѣдѣлнаѣ, вѣдѣщаѣ (к. 69), прѣтваряетса, (к. 131), настоѣщаго (к. 132), свѣлчитса (к. 180) і т. п. Дуже рідко подибуємо ѡ місто л в середині заголовків; ѡко писане все через ѡ (гляди: карт. 63, 64, 65, 86, 152 і т. д.).

— На і уживають видавці „Адельфотеса“ два знаки графічні: и і ї. Смотрицкий поставив про уживане тих графічних знаків такий закон: „Междѣ и ѣ ї различіе ѣсть, ѣномѣ сї естъ и: ѣ начинати реченїѣ ѣ кончїти, ѣ во всѣхъ реченїѣ средствѣющихъ отъ согласна по немъ начинающихъ слозѣхъ полагати сѣ: ѣкѡ, ѣстинни, вериги, имѣнїе ѣ проч. Ѧвомѣже, сї естъ ї ни начинати реченїѣ ни кончїти: разкѣ реченїѣ странныхъ, ѣкѡ ѣппархъ, ѣматїсмъ, лѣвї, мерарї, но всакимъ тогѡжде реченїѣ отъ гласна по немъ начинающимъ слогѡмъ прирагатисѣ: ѣкѡ благїхъ, благїмъ, благїми и проч. сице: вїю, вїеши, вїеть, вїхъ, вїти ѣ проч. ѣзатѣ родителномѣ единственномѣ прилагателныхъ жѣнскихъ, вѣ различїе прѡчїихъ падѣжей на и, пишѣмѣ: ѣкѡ благїѣ, крѣпкиѣ. Иземлемымъ прочѣе ѣменамъ, глаголѡмъ, нарѣчїемъ, ѣ причѣстїемъ сѣ при предлѡга сложенымъ: ѣкѡ приѣтелице, прїемлю, прїемлай, прїятно: и снмъ подѣбнаѣ (к. 6).“

Не знаю, чи сей закон в граматиці Смотрицкого оригінальний або чи існував він вже давнїйше, досить, що і в „Адельфотесі“ перестерігають видавці сей закон подекуди точно. Так читаємо в „Адельфотесі“: ѣскѣства (к. 1), ѣписанїе (к. 6), ѣстина (к. 30), ѣли (к. 30), дальше: вратїи (к. 2), чѣсти (к. 16), змїѣ (к. 33), (к. 2) і т. д., також: многїименитомѣ (к. 1), синтаѣзиск (к. 2) і т. п.

Також заховане ї: ѣремїѣ (к. 2), творенїе, ѣписанїе (к. 6), долгїѣ, краткїѣ (к. 8), мѣжескій, жѣнскїѣ, среднїѣ (к. 10), чѣстїѣ (к. 16), змїѣ (к. 33), царїе (к. 35), правѣднѣйшїѣ

(к. 45), і т. д. Не додержано сего закона в слові: **чѣстї** (dat. sing. к. 16), **лгтїчески** (к. 65), але: **лгтїческимиже** (к. 150 і 159). Не додержано сего закона дальше в gen. fem.: **долгїа** (місто и), **краткїа** (к. 7), **тонкїа** (к. 8) і т. д. Придержувано ся закона в таких формах: **вїю**, **вїй**, **да вїю**, **ѣще вїю**, але **вити** (к. 61), **ѡубихъ**, **вилахъ** (к. 62), **копїю** (к. 86), **копїй** (к. 87), але: **копихъ** (к. 87 об.), **копити** (к. 88) і т. д. Не додержано сего закона також в словах зложеных з *при*, бо в „Адельфотесї“ читаємо: **прїймаги** (к. 2) і ин.

З графічних знаків відмічу ще: **w** в gen. sing. або gen. dat. plur. в деяких тільки словах: **Мѣнелавкѣ** (к. 17), **дн'ѡвкѣ**, **дн'ѡмкѣ** (к. 16), **двохсѡтѣ**, **двомстѡмѣ** (к. 40) і т. д.

V.

(Вплив „Адельфотеса“ на виданя „словенських“ граматик Ляврентія Зизанїя і Мелетія Смотрицького.)

Доси удержувала ся думка, що „Адельфотес“ не міг мати ніякого впливу на дальший розвій „словенської“ мови. Погляд сей висловив дуже ярко один з російських учених, кажучи, що „Адельфотес“ не міг мати ніякого впливу на нашу письменність, бо він служив підручником до теоретичного вичученя мови грецької а не славянської.¹⁾ З таким поглядом ніяк згодити ся не можна. Поперід всього треба зауважати, що „словенські“ граматики кінця XVI і першої половини XVII віка старають ся вбрати „словенську“ мову в закони грецької або латинської мови, а тим самим „Адельфотес“, хоть був підручником для теоретичного вичученя грецької мови, мусть достарчити материялу для авторів „словенських“ граматик. Дальше замічу, що „Адельфотес“ мимо свого призначеня на підручник для науки грецької мови, постарав ся о славянську термінольоґію, дефініції та приміри, що єго видавці держали ся певних законів в уживаню сеї „словенської“ мови, а тим самим дали не малий материял для видавців пізнійших „словенських“ граматик, причинили ся не мало до розвою сеї „словенської“ мови. Близше порівнане „Адельфотеса“ з важнійшими граматиками „словенської“ мови кінця 16 і поч. 17 віка викаже правдивість сеї гадки.

Говорячи про вплив „Адельфотеса“ на розвій „словенського“ письменства, годило би ся також згадати про дороги, якими знавмила ся Русь з понятєм про ту „словенську“ мову, та звідки вносила термінольоґію. Від сего здержує мене однак не тільки брак

¹⁾ Никифорь Засадеквичъ: „Мелетїй Смотрицькій какъ филологъ“. Одесса 1883 стр. 90.

відповідних жерел, але також та обставина, що один з найзнаменитших сучасних учених проф. Ягіч заповів ще в р. 1887 студію п. з. „Разсужденія южнославянскої и русскої старини о церковно-славянскомъ языкѣ“, де мають бути поміщені замітки Йоана ексарха болгарского про церковно-славянську мову, апольогія чорноризця Храбра в різних редакціях і обробітках, так звана Дамаскінова граматика о осьми частях слова, письмо Константина Констанченского про справлене церковно-славянської мови і цілий ряд „азбуковників“.¹) Так жерела заповіджені проф. Ягічем, як і імя сего ученого кажуть нам надіятись знаменитої праці, задля чого уважаю за відповідне се питане цілком оминути. Замічу лише тутки, що часть матеріялів потрібних до уложеня історії розвою „словенської“ мови подали: Калайдович,²) Сахаров³) і другі. Невеликі проби історії розвою „словенської“ мови списали Сахаров в наведеном творі і Засадкевич.⁴) Нині грішать вже ті проби деякими неточностями або і похибками.

В обговорюваню передмови „Адельфотеса“ зазначив я, що поділ граматики Зизанія на чотири части, як також гадки про значене граматики повстали під впливом „Адельфотеса“. Жаль великий, що граматики Зизанія до сего часу не перепечатано, та що єї старопечатний примірник не так легко доступний, через що ближе порівняне „Адельфотеса“ з граматикою Зизанія для мене неможливе. На всякий спосіб оно не підлежить найменшому сумнівови, що і в дальшій части граматики Зизаній не мало користав з „Адельфотеса“. Проф. Голубев замічає вправді, що граматика Зизанія значно повійша від львівської, має лучші поясненя і відріжняє ся деякими відмінами в своїм пляні, та всеж признає, що она була зложена не без впливу львівської граматики. По при ідентичний поділ науки граматики в обох творах, відмічає проф. Голубев також се, що в граматиці Зизанія находимо подібно як в „Адельфотесі“ вісім видів або частий слова, які Зизаній розбирає в тім самім порядку, що „Адельфотес“.⁵)

¹) Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императ. акад. наукъ. Т. 42. СПб. 1887.

²) Калайдовичъ: „Іоаннъ ексархъ болгарскій“ Москва 1824. Тут напечатано поміж иньшими так звану Дамаскінову граматику, якої перевід приписує Калайдович хибно Йоанови ексархови болгарскому і апольогію Храбра.

³) Сахаровъ: „Сказанія русскаго народа“ СПб 1849. Т. II. Тут поміщено апольогію Храбра, два азбуковники а також лексікони Лаврентія Зизанія і Памви Беринди. Послїдні два твори видані не дуже поправно.

⁴) Засадкевичъ: „Мелетій Смотрицій какъ филологъ“ стр. 33 і слїд.

⁵) Голубевъ: „Історія кїевск. духовн. академіи“ Т. I стр. 199—200.

З короткого опису граматики Зизанія в словари митрополіта Євгенія¹⁾ можна також напевно твердити, що і в термінології пішов Зизаній за „Адельфотесом“. Зизаній ділить, по приміру львівської граматики, самозвуки на долгія, краткія і двовременнія. Ті самі назви часів носять обидві граматики: **настоѡщеє** (praesens), **мимошедшее** (imperfectum), **протаженное** (perfectum), **пресоквершенное** (plusquamperfectum), **всдѡщее** (futurum). По приміру грецких граматик і „Адельфотеса“ задержав Зизаній також в своїй „словенській“ граматиці — „розличіє“ або мнимий член — **йже**, котрого нестійність в славянській мові додачив доперва Смотрицкий. Лишаючи ближше порівняне обох граматик людям, що будуть мали під руками утвір граматичний Зизанія, я хочу виказати схожість граматики львівської з знаменитим твором Смотрицкого. Схожість ту видимо так в дефініціях і почасти в термінології, як також в примірах, а она каже мені рішучо твердити, що Смотрицкий мав під рукою „Адельфотес“ і ним користувався.

Вже в самім понятю граматики Смотрицкий не ріжнить ся від львівської граматики. Так пишуть видавці „Адельфотеса“ поміж иньшим: „Грамматика єсть х̑с̑дожество зрительное и д̑клательное, еже благоглаголати ѿ благописати оубащєе насъ“ (картка 6).

Смотрицкий каже: „Грамматика єсть ѿзвѣстное х̑с̑дожество благо и глаголати и писати оубащєе“ (картка 7).

По при той сам поділ граматики на ортографію, етимологію, синтаксис і прозодію, який в Смотрицкого випав під впливом більшости сучасних грецких і латинських граматик, дальшу схожість поміж „Адельфотесом“ і граматикою Смотрицкого добавачаю в дефініції букви (писмѡ):

„Адельфотес“ пише: „Писмѡ єсть часть малѡа гласа нераздѡкна“ (картка 7).

Смотрицкий повтареє то само: „Писмѡ єсть малѡйшаа часть гласа нераздѡкнаа (к. 254).

Подібно як „Адельфотес“ ділить Смотрицкий самозвуки на долгіа, краткіа і двовременніа („Адельф.“ к. 7 „Смотр.“ к. 2), співзвуки на полгласныа и безгласныа („Адельф.“ к. 7, Смотрицкий к. 4).

Дефініцію „о словѣ“ і „о словѣ“ взяв Смотрицкий (к. 17) живцем з граматики львівської (к. 8—9).

¹⁾ Митрополитъ Евгеній: Словарь историческій ч. II стр. 365—7.

За прикладом грецких граматик і „Адельфотеса“ відрізняє Смотрицкий 8 частий слова, хоть на місце „розличїа“ кладе „междометїе“ пишучи: „Арфору, сирѣчь часть слова различїе называемю, Славѣнскомъ ѣзыковѣ несвойственнѣ оставихомъ, мѣстоимѣнію добгъ ѣа исполнающѣ. Въ ѡсмѣю же слова часть, междометїе, Латїнски interiectio называемю свойственнѣ прїахомъ“ (к. 17).

Подібно як „Адельфотес“ (к. 13) ділить Смотрицкий види слова на: **перкообразный і производный** (небо, небесный, злато, златый к. 27).

В обох граматиках розріжені числа: **ѣдинственное, двойственное и множественное** („Адельф.“ к. 10 — Смотриц. к. 28).

В „Адельфотесї“ маємо пять падежів: **именѡвный, родный, дателный, винѡвный, звателный**, (к. 13).

Смотрицкий зве їх: **именителный, родителный, дателный, винителный, звателный** і додає ще два падежі: **творителный і сказателный**.

Немаду схожієть побачимо також в дальших дефініціях.

„Адельфотес“ пише: **мѣстоимѣя ѣсть часть скланяема, вмѣсто ѡменї прїемлема**. (к. 53).

Смотрицкий каже: **мѣстоимѣіе ѣсть часть слова скланяема, вмѣсто ѡмене прїемлема** (к. 90).

„Адельфотес“: **Глаголь ѣсть часть слова скланяема, съ различными временї, дѣйство, ѡліи страсть ѡліи срѣдне нѣчто знаменѡай**“ (к. 61).

Смотрицкий: **Глаголь ѣсть часть слова скланяема, съ различными наклоненїи ѡи временї, дѣйство ѡліи страсть, ѡліи срѣдне что знаменѡюща** (к. 108).

„Адельфотес“ дефініює: **Нарѣчїе (adverbium) ѣсть часть слова нескланяема, на глаголь глаголема, ѡліи надглаголема** (к. 153).

Смотрицкий: **Нарѣчїе ѣсть часть слова нескланяема, ѡмени ѡліи глагола ващяго ѡхъ знаменѡанїа ради прилагаема** (к. 187).

Тут можна стрїтити також немало подібнїєть в дальшїй термінологїї „нарѣчїа“ і в примїрах:

Нарѣчїа (adverbia):

1) **времєне значащїа (Адельф.), знаменѡанїа времєне (Смотрицкий)**. Спільні приклади в обох граматиках: **днєсь, оужє, заѣтра, донѣлѣже, вынѣ, дрѣвнєе (Адельф.) дрѣвле (Смотр.), вчєра (Ад.) вчєра (Смотр.), пєрвѣе, лѡнѣ (χθζζ)**.

2) *посредства* (*Адельф.*) В граматиці Смотрицкого находимо ті самі приклади під „нарѣчїями качества“: *добрѣ*, *премѣдрѣ* (*Ад.*) *мѣдрѣ* (*См.*), *воскрѣ*, *скоро* (*Ад.*) *скору* (*См.*), *дѣдобѣ* (*Ад.*) *дѣдобѣ* (*См.*), *добоно* (*Ад.*) *добоноу* (*См.*).

3) *количества*. Спільні приклади: *ѣдинїцею* (*Ад.*) *ѣдинїцею* (*См.*), *двѣжды*, *трижды*, *четырижды* (*Ад.*), *четырижды* (*См.*).

4) *мѣстна* (*Ад.*) *знаменованїа мѣста* (*См.*). Приклади в обох граматах спільні: *здѣ*, *тѣ*, *тѣмо* (*Ад.*), *тѣму* (*См.*), *внѣтрѣ* (*Ад.*) *внѣтрѣ* (*См.*) *внѣ*, *гортѣ*, *долѣ*, *близѣ*, *далече*, *предѣ*, *протївѣ*, *сюдѣ* (*Ад.*), *сюдѣ* (*См.*).

5) *отмѣтательныя* (*Ад.*) *прещенїа* (*См.*): *никакоже*, *нѣ*.

6) *вѣдно страдательнаа*. Ті самі приклади помістив Смотрицкий в „междометїи“: *оухѣ* (*Ад.*) *у* (*См.*), *дѣвы* (*Ад.*) *дѣвы* (*См.*), *гбѣ* (*Ад.*) *гвѣ* (*См.*). Сюда помістив Смотрицкий один приклад з „Адельфотеса“, що находив ся тут поміж молитвенными: *давѣ* (*Ад.*) *дѣ* *давѣ* (*См.*)

7) *отрицательныя*: *нѣ*.

8) *оуподобительныя* (*Ад.*) — *оуподобленїа* (*См.*): *їако* (*Ад.*) *їакву* (*См.*), *їакоже*, *знако* (*Ад.*) *знаку* (*См.*).

9) *чиновныя порядкомѣ* (*Ад.*) *оускоренїа* (*См.*): *дѣте*, *вnezанѣ*.

10) *повелительнаа* (*Ад.*) *повелѣнїа* (*См.*): *прїйди*, *прїйдите*, *приведи*, *принеси*, *гради*, *воскресни* (*Ад.*) *востани* (*См.*).

11) *повелительныя* (*Ад.*) *напряженїа* (*См.*): *зѣло* (*Ад.*) *зѣлоу* (*См.*) *вельмі*.

12) *разсѣдательныя* (*Ад.*) *разсѣженїа* (*См.*): *наипаче*, *мнїе* (*Ад.*), *мнѣ* (*См.*), *вѣще*, *наменше* (*Ад.*), *менше* (*См.*).

13) *вопросительна* (*Ад.*) *вопрошенїа* (*См.*). Приклади спільні: *гдѣ* (*Ад.*) *гдѣ* (*См.*), *откѣдѣ*, *когда*, *како* (*Ад.*) *какву* (*См.*), *что* (*Ад.*) — *почто*, *вчто* (*См.*), *вскѣю* (*Ад.*) — *вскѣю* (*См.*) *чесоради* (*Ад.*) — *чесу ради* (*См.*).

14) *слагательныя* (*Ад.*) — *совранїа* (*См.*): *кѣпно* (*Ад.*) *кѣпноу* (*См.*), *вкѣпѣ* (*Ад.*) *вкѣпѣ* (*См.*).

15) *раздѣлительныя* (*Ад.*), *отдѣленїа* (*См.*). Приклади: *безѣ*, *крѣмѣ* (*Ад.*) — *крѣмѣ* (*См.*), *развѣ*.

16) *оуказательныя* (*Ад.*) *оуказанїа* (*См.*): *се*, *дѣ* (*Ад.*) *дѣну* (*См.*).

17) *ѣславительныя* (*Ад.*) — *ѣславленїа* (*См.*): *ѣдѣ*.

Порівнай „Адельфотес“ к. 153—6 і граматику Смотрицкого карт. 187—190.

Дефініція союза в „Адельфотесі“ гласить: **Союзъ ѣсть часть слова нескланѣема, свѣзбющи ѣныя части слова во помышленіе со чїномъ;** (к. 156) в граматиці **Смотрицкаго: Союзъ ѣсть часть слова нескланѣема, ѣныя слова части чиновнѣ въ развѣмъ свѣзбюща** (к. 191).

Рівнож ідентична в обох граматиках дефініція **„О предлогъ“**. „Адельфотес“ пише: **„Предлогъ ѣсть часть слова нескланѣема, предлагаема всѣми слова частми, во сложеніи и сочиненіи“** (к. 148).

Смотрицкий каже: **„Предлогъ ѣсть часть слова нескланѣема, ѣнымъ слова частемъ сложнѣ и сочинителнѣ предлагаема“**. (к. 190).

Дальше пише „Адельфотес“: **„В ѣноскланѣемыхъ глаголѣхъ“**: **„ѣкоже ѣмена нѣкла оубо ѣноскланѣема, нѣкла же нескланѣема, такоже и глаголы ѣноскланѣема глаголютса“** (к. 127).

Смотрицкий повтарає то само: **„ѣкоже ѣмена, ѡва сѣтъ скланѣема, ѡва ѣноскланѣема, сице и глаголы“** (к. 156).

„Адельфотес“ пише: **„о безличныхъ глаголѣхъ“**: **Нѣкла же ѡтъ глаголѣ безлична сѣтъ, ѣлика ѡбразъ оубо ѣмѣтъ третѣаго лица“** (к. 127).

Смотрицкий: **„Безличнїи глаголы, ѡбразъ оубв ѣмѣтъ третѣагв лица“**. Спільні приклади: **подобѣетъ, слѣчается, мѡжеса (Ад.) можетса (См.), достѡитъ, пристѡитъ, полезно (Ад.) пользуетъ (См.)**. „Адельфотес“ додає дальше увагу: **Страдателнаго же многа ѡбыче, всако во страдателное третѣе лице можетъ безлично воспрїиматса** (к. 127). Смотрицкий передає ту замітку тими словами: **„ѣже ѡце и ѡтъ всѣхъ залогнѣ личныхъ глаголнѣхъ вывати ѡбыкоша, ѡтъ страдателнагв ѡбаче ѣзраднѣе: егѡже кѡеждо третѣе ѣдинственное лице безличнѣ приемлемо быти мѡжетъ“**. (к. 152). Спільні приміри: **пишеса (Ад.), пишетса (См.) мѡжеса (Ад.), можетса (См.), слышитса**.

Доволї спільних прикладів находимо також при приложниках:

„Адельфотес“ розріжняє степенї:

налагаема (positivus), разсѣдїтелна (comparativus) і превосходна (superlativus).

Смотрицкий: **положительный, разсѣдїтельный, превосходительный**.

Приклади:

свѣтый, свѣтѣйшїи, пресвѣтѣйшїи (Ад.).

свѣтъй, свѣтъшій, свѣтъкѣйшій (См.).

благїй, лѣчшій, изрѣднѣйшій, прѣблагїй, лѣчшій, прѣизрѣднѣйшій, изрѣднѣйшій, прѣизрѣднѣ (Ад.).

благїй, бѣнїй ѿли лѣчшій, блажайшій (См.).

чистѣншій, прѣчистѣншій (Ад.).

чистый, чїстшій, чистѣйшій (См.).

малѣй, малѣйшій, прѣмалѣйшій, мѣншій, наймѣншій, мнїй (μείων) (Ад.).

мáлѣй, мнїй ѿли мѣншій, малѣйшій, малѣ, мнїй, малѣйшѣ (См.).

збóль злѣйшій, прѣзлѣйшій (κακός, κακίων, κάκιστος).

гóршій, прѣгóршій (χείρων, χειριστος).

мнїй (μείων)

мѣншій (ἥττων) (Ад.).

злѣй, гóршій, злѣйшій (См.).

вѣлїй, вѣлїшій, велнчайшій (Ад.).

вѣлїй, вóлїй ѿли вѣлїшій, велнчайшій (См.).

прóстѣ, прóстѣйшій, прѣпрóстѣйшій (Ад.).

прóстшій, прóстѣйшій (См.).

крѣпкѣй, лѣчшій, крѣпчайшій (Ад.).

крѣпчайшій (См.).

далѣчѣ (adv.) дáлнїй, далшій, далечаншій, далечánшѣе (Ад.).

далѣкїй, далшій, далечайшій (См.).

славнѣйшій, прѣславнѣйшій (Ад.).

слáвнѣй, слáвншій, ѿли слáвнѣйшій, прѣславнѣйшій.

Порівнай „Адельфотес“ (к. 45—7) і граматику Смотрицкого (к. 20—23).

Годї також не замїтити, що трактати „Ѡ прѣсодїи“ в „Адельфотесї“ (к. 176—179) і в граматицї Смотрицкого (к. 10—14) дуже подібні, хоч і тут умів Смотрицкий бути в деяких технїчних вираженях — оригінальним.

З сего порівняння обох творів видно, що „Адельфотес“ полишив немалий вплив на композицїї граматики Смотрицкого. Своєю дорогою оно не зменшає ваги і значеня послїдної граматики. Хотяй Смотрицкий в своїй граматицї не мав ще точного понятя о деяких особенностях славянської мови (вїдношенє къ і къ до самозвуків, значенє носових ѡ і ѡ), хоть він по примїру грецької мови (а також „Адельфотеса“) ввів в славянську мову — наголос, придыханє і другї надстрочнї знаки, хотяй взагалї старав ся вбрати славянську мову в закони грецької і латинської граматики, мимо сего Смотрицкий яко фїльольоґ має дуже велике значенє. Він умів омїнути вже де-

які похибки, які стрічаємо в „Адельфотесі“ (тут читаємо: ἐρώ — *лзъ*, але ἐρωβ — *мо е го* місто *мене*, τόπου *вйса*, τέτυφο *бийса*, τόπηθι — *букійса* і т. п.), освободив славянську граматику від „различл“, зрозумівши єго нестійність і т. п. Вже в XVII і XVIII в. уміли оцінити як слідує граматику Смотрицкого, коли она стає не тільки підручником в школах на Русі і материялом до дальших видань „словенських“ граматик,¹⁾ але коли московскі виданя сеї книжки стають учебниками в школах Великоросії, материялом для видань граматик великорускої мови,²⁾ коли она взагалі творить епоху в розвою великоруского письменства. Граматика Смотрицкого стає також на довго знаменитим підручником для вичученя „словенської“ мови в полудневих Славян.

Признаючи великий філологічний талант Смотрицкого, мушу однак частину сего значеня, яке справедливо придавано утворови Смотрицкого — приписати „Адельфотесови“, що хоть був посвящений головно теоретичному вичученю грецької мови, мимо сего подав немалый материял для укладу других підручників, а поміж ними для граматики Смотрицкого — чим причинив ся не мало до розвою „словенської“ мови.

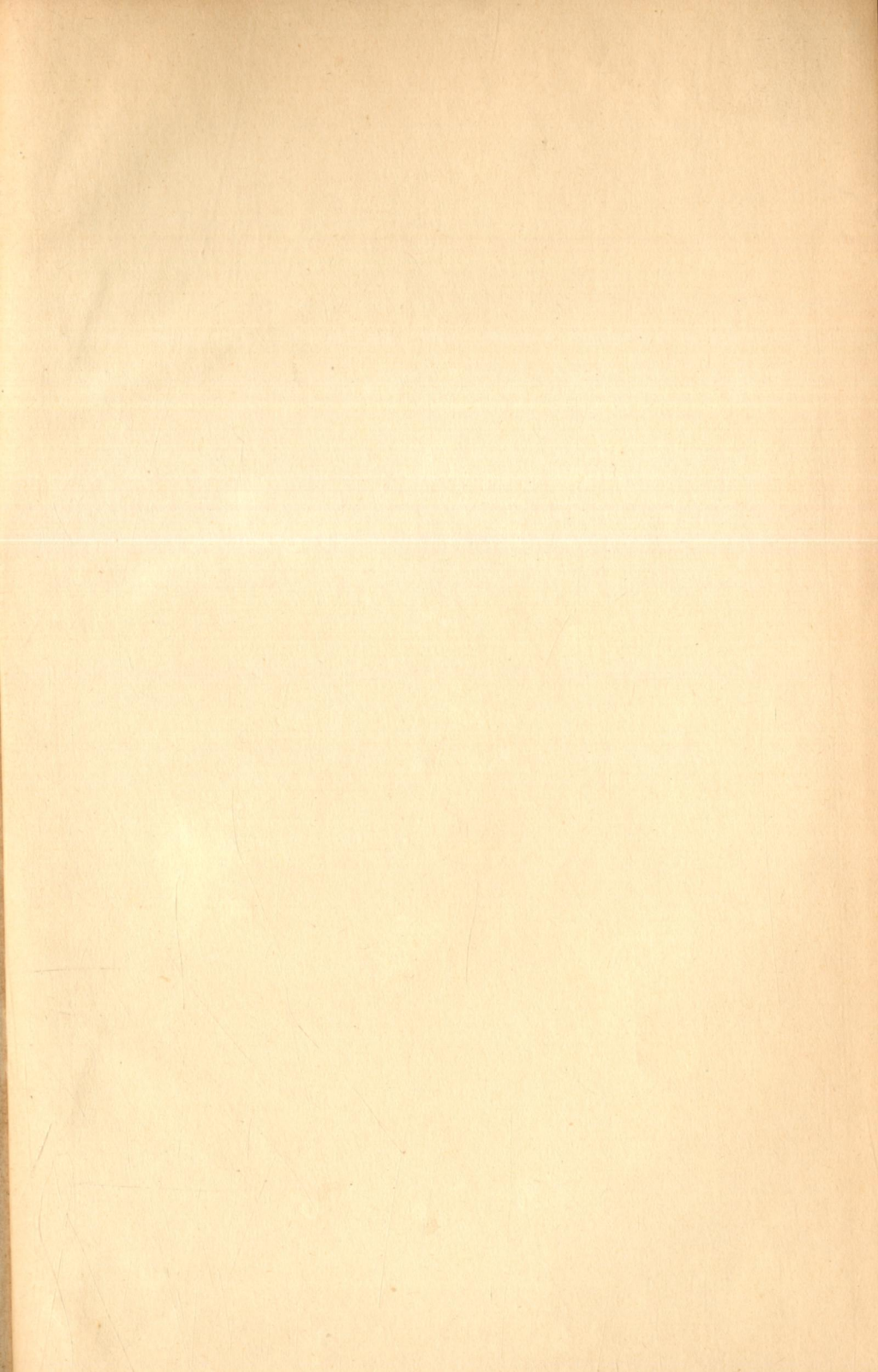
¹⁾ Граматика „словенської“ мови видана в Кремянці р. 1638 не єсть нічим иньшим як скороченєм граматики Смотрицкого. Примірник граматики „словенської“ вид. в Кремянці находить ся в музеум Ставропігії у Львові.

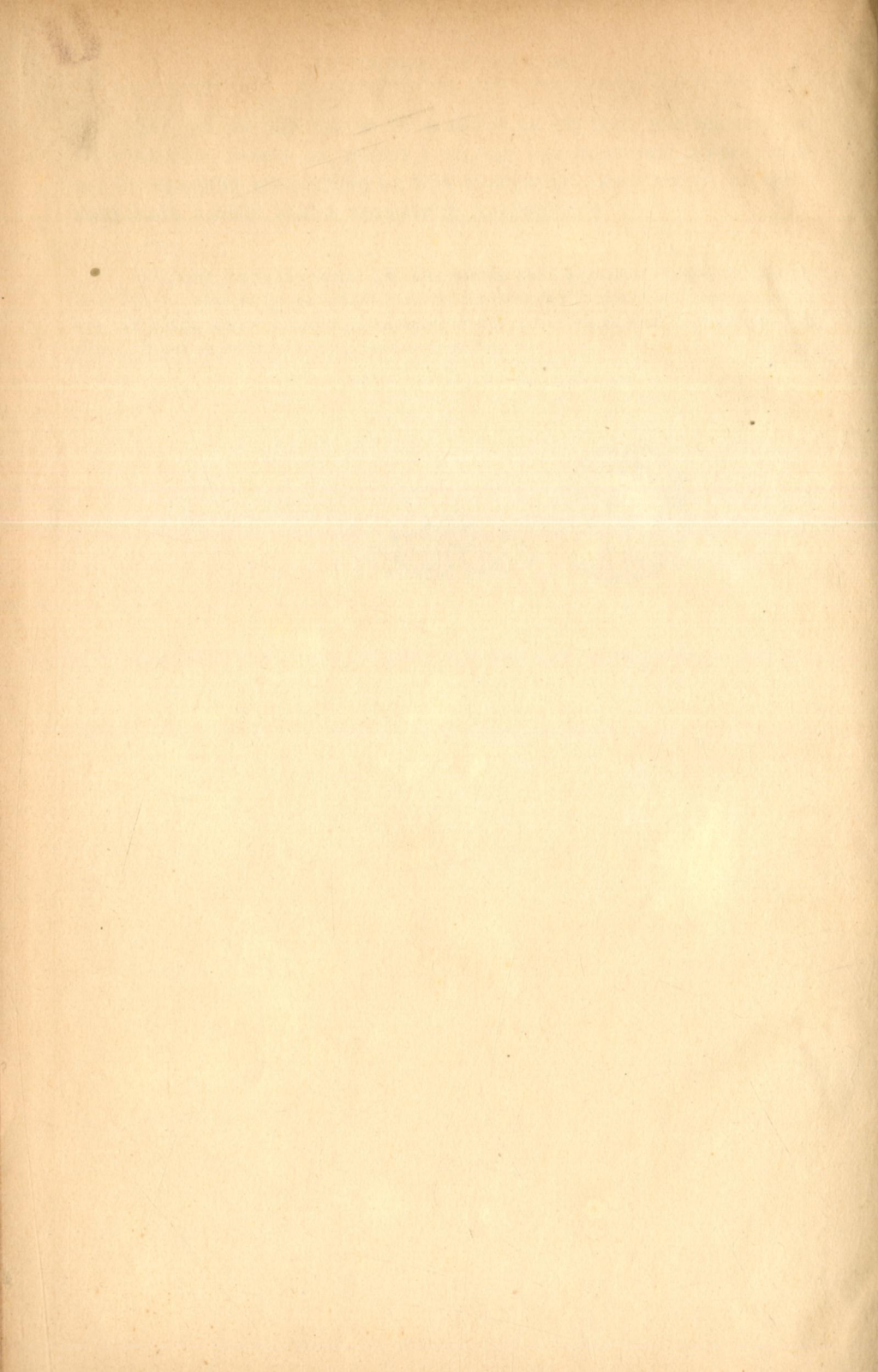
²⁾ В Москві перепечатано граматику Смотрицкого в р. 1648 і 1721. Граматикою Смотрицкого користував ся Людольф, що видав першу російську граматику в р. 1696. Твір Смотрицкого послужив рівнож прототипом для другої російської граматики напеч. в Голяндії Копіевским. Нею користував ся також знаменитий Ломоносов при видаю своєї граматики російської мови з р. 1755. Тут мушу також замітити, що хоч граматику Смотрицкого в XVII і XVIII в. високо цінено, то наипшли ся вже і тогди люди, що зрозуміли слабі сторони твору сего ученого. Дуже добру оцінку дав знаменитий Крижаніч: „Мелетий Смотрицкий для свого трудолюбія і печальности, з якими носив ся для загального добра пишучи граматику, достойний памяти і великої слави; він бувби сотворив річ ще красшу, коли-б не захотів був нашої мови перетворювати на взорах латинських або грецьких. Кожда мова має свої власні правила, ріжні від иньших і тому не можна єї правил справляти на взорах другої мови (гляди: „Архангельскій: „Очерки изъ истории зап.-русск. литературы XVI—XVII вв. Москва 1888, стр. 108). На деякі слабі сторони граматики Смотрицкого вказував також лінгвіст XVIII в. Тредяковский в своїм „Разговоръ о правописаніи“ СПб. 1748 хоч рівночасно відносив ся до неї з великими похвалами і звертав увагу на труднощі, які ставить публика кождому, хто би хотів граматику Смотрицкого справляти. Се послідне вказує впрочім ва се, що публика російська XVIII в. не дуже була уступчива на нововведеня або зміни в науці граматики (гляди: А. Пекарскій: „Наука и литература въ Россіи при Петръ Великомъ“. СПб. 1862, стр. 184—5).

Для людей, що хотіли би займатися студією над граматику Смотрицького, годить ся додати і се, що при перегляді жерел, якими Смотрицький користував ся при списуваню свого твору, не треба випускати з очей також граматики Ляєкаріса.¹⁾

• ¹⁾ Студія Засадкевича: „М. Смотрицький какъ филологъ“ подає вправді доволі цінного матеріялу для історії розвою „словенської“ і російської мови, однак не дає нам майже ніякої точнійшої характеристики мови граматики Смотрицького і її відмін. Через се вийшла студія млавою і слабою.

B.

II
И 98.789

98-785